

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ,
ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконала:

*студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Шабатаєва Юлія Валеріївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Мафтин Л.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №__ від __ _____ 2021 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП		4
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ	7
1.1.	Культура мовлення особистості як історико-соціальне явище і предмет науково-педагогічного дослідження ...	7
1.2.	Сутнісна характеристика культури мовлення вчителя початкових класів в структурі педагогічного спілкування.....	20
1.3.	Роль і значення культури мовлення вчителя початкових класів для його професійної діяльності.....	29
	Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2.	МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ	38
2.1.	Критерії та рівні сформованості культури мовлення учителів початкової школи.....	38
2.2.	Обґрунтування педагогічних умов формування культури мовлення учителів початкової школи як основи ефективного педагогічного спілкування	47
2.2.1.	Мотиваційно-ціннісна підготовка учителів початкової школи до педагогічного спілкування.....	47
2.2.2.	Операційно-технологічна підготовка учителів початкової школи до педагогічного спілкування.....	57
2.2.3.	Оцінно-рефлексивна підготовка учителів початкової школи до педагогічного спілкування.....	64
2.3.	Система формування культури мовлення учителів початкової школи як основи ефективного педагогічного спілкування	71
	Висновки до другого розділу	68
	ВИСНОВКИ	82
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ДОДАТКИ.....	93
---------------------	-----------

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У контексті реалізації національної політики реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (станом до 2029 рік) суттєво підвищилися вимоги до мовної обізнаності вчителів. Нова українська школа базується на принципі індивідуалізованого способу навчання та принципу орієнтації на дитину, тому мовлення педагогів початкової школи є стандартами спілкування, мовним експертом носіями та моделями мови і культури. Затверджено новітні концепції початкової освіти, що дозволяє, використовуючи засоби, ефективні методи та прийоми, покращувати мовну підготовку майбутніх учителів під час навчання у вищих навчальних закладах, формувати у них готовність використовувати правила усного та письмового спілкування в різних професійних ситуаціях.

У національних нормативно-правових документах (Законі України «Про вищу освіту» (2016 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концептуальних засадах та напрямках розвитку вищої освіти в Україні (2011 р.), Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 в умовах глобалізаційних викликів (2009 р.), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004 р.), «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010 р.), галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» (2013 р.)) проілюстровані вимоги і до професійної підготовки викладачів у закладах вищої освіти.

Наприклад, Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття визначає завдання та вимоги до формування мовленнєвої особистості, які виконуються в національних загальноосвітніх стандартах початкової школи..

Дослідження лінгвістів і вчених запропонували окремі аспекти вдосконалення проблем мови та культури мовлення особистості: Н. Бабич, З. Бакум, І. Білодіда, , Н. Голуб, Н. Дикої, С. Єрмоленко, А. Коваль, М. В. Жовтобрюха, О. Караман, М. Пилинський, Л. Мацько, А. Богуш , О.

Пономарьов, В. Русановський та ін. М. Баранова, О. Біляєва, Є. Голобородько, О. Горошкіна, В. Мельничайко, Г. Михайловська, В. Онищук, Н. Пашківської, М.Пентилюк, О.Теучова, Л.Ткаченко обрали предметом дослідження формування мовленнєвих умінь і навичок здобувачів; у наукових доробках Т. Ладженської, М. Вашуленка, Ж. Горіної, Р. Дружененко, Т. Донченко, Г. Іваницької, О. Купалової, М. Пентилюк, Т. Окуневич доведено потребу модернізувати зміст, форми, методи та прийоми організації процесу розвитку культури мовлення; дослідження цих авторів розкривають теоретико-методичні аспекти вивчення мови та підготовки майбутніх фахівців початкової школи: В. Бадер, О. Савченко, І. Богданової, О. Співаковського, В. Вітюк, А. Коломієць, Л. Петухової, Н. Побірченко, Н. Бібік, І. Хижняк, О. Хорошковської та ін.

Недостатність теоретичної обґрунтованості та практичної значущості окресленої проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Культура мовлення вчителя початкових класів, як основа ефективного педагогічного спілкування»**.

Мета дослідження: дослідити та теоретично обґрунтувати методичні засади формування культури мовлення вчителів початкових класів як основи ефективного педагогічного спілкування.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання:**

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади проблеми наукового дослідження.
2. Визначити критерії та рівні сформованості культури мовлення учителів початкових класів.
3. Дослідити стан формування культури мовлення учителів початкових класів.
4. Обґрунтувати методичні засади формування культури мовлення учителів початкової школи як основи ефективного педагогічного спілкування.

Об'єкт дослідження: формування культури мовлення вчителя початкових класів.

Предмет дослідження: методичне забезпечення формування культури мовлення вчителів початкових класів як основи ефективного педагогічного спілкування.

Для вирішення окреслених завдань наукового дослідження використано комплекс методів:

теоретичні – аналіз психологічних, педагогічних, культурологічних, лінгвістичних та лінгводидактичних наукових праць, нормативно-правових документів, навчальних програм для визначення ролі мовленнєвої обізнаності вчителів початкової школи; синтез й узагальнення теоретичних положень для обґрунтування педагогічних умов формування культури мовлення учителів початкових класів;

емпіричні – анкетування, експеримент для встановлення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до формування культури мовлення у процесі професійної підготовки, педагогічне спостереження, бесіди;

інтерпретаційні методи дослідження: порівняння, ранжування для аналітико-теоретичної обробки емпіричної інформації.

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що містить 80 найменувань, 3 додатки. Загальний обсяг роботи – 103 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 84 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ

1.1 Культура мовлення особистості як історико-соціальне явище і предмет наукового дослідження

Як соціальне явище, мова є багатограним витвором людства, важливий структурний елемент його духовної культури, засіб соціального, міжособистісного, соціального спілкування. Виникнення і розвиток мови в зародженні людської культури не тільки сприяє обміну інформацією, а й сприяє накопиченню, збереженню та поширенню суспільного досвіду. Досягнення людства в матеріальній і духовній сферах різноманітних історико-культурних часи стали домінуючим фактором у культурній еволюції. При цьому мова виступає як культурний спадкоємець, історичний досвід і культурні досягнення, що передаються з покоління в покоління, національні та світові культурні цінності в процесі міжкультурного спілкування.

У сучасній лінгвістиці, психології, педагогіці, культурно-філософських дослідженнях висловлюється припущення, що мова охоплює всі сфери людського життя. Мова вважається найбільшим співтворцем культури, а також важливим фактором у створенні та збереженні культури, оскільки обсяг інформації в мові є передачею людської історії та культурного досвіду в оволодінні світом. (Бех І, 2002).

Мова є консолідуючим елементом духовної та матеріальної сфери культури. Як стверджує український мовознавець В. Русанівський: «поняття матеріальної і духовної культури формуються в національній мові, причому людина виступає не тільки суб'єктом, що створює ці поняття, але й об'єктом, на якому позначається дія мовного мислення, в широкому розумінні – мовної культури» (Данилюк С.С, 2013).

Досліджуючи взаємозв'язок мови та культури, вчені вважають, що підтверджено основну соціальну функцію мови: мова реалізується в мовленні, тобто в усній формі (мовна діяльність), а твори, зроблені з використанням мовою, фіксуються в пам'яті чи письмі. Сучасні дослідження показують, що протягом тривалого часу лінгвістика не уніфікувала тлумачення понять «мова» і «мовлення». Поняття «мова» виокремлюється як: «здатність людини говорити, висловлювати свої думки; сукупність відтворюваних у певному суспільстві звукових знаків для означення об'єктивно існуючих явищ і понять; характерна для певної особи манера говоріння; бесіда, розмова, чиїсь висловлювання, а також публічний виступ на певну тему. Мовлення, в свою ж чергу, розуміється як реалізація мови-коду» (Кухарчук І, 2011).

Варто зазначити, що відомий український педагог, філолог І.І.Огієнко у своїй праці «Українська культура», даючи визначення терміну «мова», підкреслює: «це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я» (Онищенко І.В., 2011).

Оволодіння індивідуальною мовою як основним засобом спілкування передбачає оволодіння правилами мовної комунікації та вмінням мовного вираження, що є проблемою, і потребує термінового вирішення у соціальному спілкуванні на даному етапі. Вчені зазначали, що провідна роль полягає не лише в кількісних показниках мовних одиниць, доступних мовцям, а й у розумінні ними різних аспектів кожної мовної одиниці, різноманітності словникового і граматичного значення, семантичних і стилістичних відтінків, їх розуміння мовних одиниць (Підгурська В.Ю., 2015).

У сучасній лінгвістиці здійснюється поглиблений аналіз усної мови, її специфічних властивостей у спілкуванні. Важливою передумовою підкреслення високої культури усної мови є оволодіння її системою на рівні звуку, лексики, граматики та стилю. Мовознавці, психологи, методисти наполегливо працюють над вивченням найменш розглянутої проблеми - фонетичної інтонації. Завдячуючи науковцям Л. А. Близниченко, О. Ф.

Пилипенко, М. Г. Стельмаховича та ін., було здійснено структурування мови, її динаміки і багатогранних функцій (Пономарів О, 2001).

У культурології мова і культура переважно розглядаються як один із проявів виховання і освіти людини і водночас трактуються як важливий фактор успішності професійної діяльності. (Пономарів О, 2001). З лінгвістичної точки зору мовна культура забезпечує: «володіння нормами усного і писемного мовлення, а також вміння користуватися виражальними засобами мови з метою висловлювання та спілкування» (Шахов В.І., 2007).

З найдавніших часів формування мови та культури завжди було темою дослідження відомих мислителів. Наукові праці з теорії мови вперше з'явилися в Стародавній Греції.

Розвиток античної філософської риторики в V—IV ст. е. споріднений з софістами, в перекладі з грецького мудрий учитель, майстер. Представники цього філософського напрямку вважають, що їхня місія — навчитися розумно переконати інших свідомо сформувавши слабку чи сильну ідею.

Для формування в учнів уміння переконувати учнів переважно використовуються два методи впливу: мистецтво міркування (діалектика) та мистецтво спілкування (риторика). Ті, хто володів мистецтвом переконання, ймовірно, досягли успіху в афінському демократичному суспільстві того часу. На тлі вищезгаданих суспільних процесів риторика стає все більш актуальною як наука переконання. (Струганець Л. (ред.), 2015).

Античний філософ Аристотель вперше сформулював загальний закон красномовства і розробив теорію принципу мовної краси. Вчення Аристотеля в галузі риторики викладено в двох працях: «Риторика» або «Про мистецтво риторики», що утворено із трьох книг, і «Поетика». Цей філософ вважає, що все, що говорить оратор, має бути звернено до аудиторії, висловлено правильно і несподівано. (Тверезовська Н. & Філіппова Л., 2009).

Давньоримський оратор, письменник, філософ, учений і політичний діяч Марк Турій Цицерон (106 – 43 до н.е.) зробив важливий внесок у розвиток теорії та практики красномовства. Мислитель оволодів навичками

красномовства і теоретично довів спосіб формування промов. У наукових працях «Про межу добра і зла», «Про відповідальність», «Про природу богів» тощо основні філософські концепції того часу розповідалися читачам легкою для розуміння мовою, пробуджуючи в людей прагнення до «вічної мудрості». (Хлистун, І., 2014).

Прихильником навчання риторики був Марк-Фабій Квінтіліан, відомий римський просвітител, педагог оратора, автор 12-томного «Риторичного посібника в дванадцяти томах».

Вчені підкреслюють, що Квінтіліан перевершив всіх у викладанні риторики. Цей філософ вважає, що майбутні оратори повинні навчатися в школі риторики, оволодіти знаннями та навичками теоретичної та практичної риторики, а також використовувати досвід чудових ораторів минулого. (Хлистун, І., 2014).

Із утвердженням у суспільній свідомості в середні віки богоцентричного світогляду теорія і практика культури мовлення зазнали серйозних змін. Церковне красномовство, зумовлене схоластиком та релігійним догматизмом замінило класичну політичну та судову риторичку. У теперішніх наукових дослідженнях (С. Абрамовича, М. Гаспарова, З. Кунча, М. Чикаркова) підмічено, що церковні проповіді в середні віки стали найпопулярнішою формою суспільного спілкування. (Шадриков В. Д. & Кузнецова І. В., 2010).

Слід зазначити, що хоча церковний канон має суворі норми проповіді, він певним чином вплинув на розвиток красномовства. Прикладом ораторства в цей історико-культурний період є відомий візантійський оратор-богослов І. Златоуст (близько 347 – 407). Він вважає, що промова пастора може досягти своєї мети лише тоді, коли він спершу «спуститься» до розуміння звичайної аудиторії в роздумі, а потім «покращить» його для досягнення вищих християнських цінностей. (Семенов О. М., 2010).

Завдяки прийняттю 988 р. християнства розвиток красномовства в релігійному контексті відбувся і в Київській Русі. Прийняття нової релігії призвело до формування і розвитку нового типу духовної культури, в якій

важливе місце займають освіта, література, книгопис. Про розвиток красномовства в княжий період свідчить факт, що значну частину жанрового розмаїття духовної літератури становлять проповідь (урочисті проповіді на християнські свята), полеміка та (вихвалена) література (Семенов О. М., 2010).

Одним із видатних місіонерів Київської Русі був митрополит Іларіон. Виявляв надзвичайну красномовність, у 1049 році він виголосив у Софійському соборі в Києві до князя Ярослава Мудрого та киян промову «Слова про закон і благодать», яка стала першим оригінальним літературним і церковним твором у Київській Русі. Цей твір і його стиль показують чудовий духовний талант Іларіона. Зазначив Михайло Возняк, що: «штуку красномовства опанував Іларіон блискуче» (Шахов В. І., 2007).

Важливим фактором розвитку ораторського мовлення в середні віки було створення університетів. Їх засновниками були вчені, невдоволені змістом і формою викладання церковної школи, що призвело до появи нових форм організації навчальної діяльності, які переважно орієнтувалися на лекції та диспути (Волкова Н.П., 2006).

Технологічні винаходи Йоганна Гутенберга мали величезний вплив на освіту, науку та літературу в середині 1440-х років. Ним було створено друкарську машину. І викладачі, і студенти мали вже легший доступ до книг, тому потреба читати основні вихідні тексти на лекціях зникла. Поступово лекція стала публічною усною доповіддю навчальних матеріалів. Цей вид мовлення вимагає від педагогів повноцінного оволодіння мовленнєвими навичками, що позитивно впливає на розвиток публічного мовлення. (Волкова Н.П., 2006).

Утвердження гуманізму в епоху Відродження стало причиною ренесансу давньогрецької та римської класичної культури, активним було встановлення культу людини. У цей час відбулося переосмислення традиційної церковної проповіді, поява і розвиток дипломатичного, народного (похвального) красномовства та стилів гімну та памфлету. Пізніше, під впливом нових соціально-економічних умов, людство вступило в новий

історико-культурний період — Новий час, яка сформувала наступний якісно новий етап розвитку публічного мовлення і почала задовольняти світські потреби громадян. (Бабич Н. Д., 1990).

Представники ораторського мистецтва — видатні постаті того часу М. Монтень (1533 – 1592), Ф. Бекон (1561 – 1626), Б. Паскаль (1623 – 1662), І. Гете (1749 – 1832) та ін. У своїй роботі вони підтвердили суспільну значущість публічного виступу, його вплив на свідомість людей, визначили, що практичні пропозиції оратора щодо емоційного звернення до аудиторії можуть переконати його в правильності його точки зору.

З народних мислителів-гуманістів значний внесок у розвиток ораторства зробив публіцист та філософ, історик Станіслав Оріховський Роксолан (1513 – 1566). Він написав прийняту в Європі лекцію про смерть короля Сигізмунда I, опубліковану у Венеції в 1548 році і включену до популярної антології «*Orationes clarorum hominum*» — «Промова знаменитостей» у 1559 році. Цього видатного українського представника західноєвропейської гуманітарної науки та культури того часу називали «Рутенією Демосфеном» і «Сучасним Цицероном». (Авраменко О., 2016).

На початок XVIII ст. значний внесок у розвиток риторики зробив український церковно-громадський діяч, просвітитель, письменник, педагог Феофан Прокопович (1681 – 1736). Професор риторики та поезії Київської академії, з 1710 р. - її директор Ф. Прокопович став автором риторичної праці "De officium oratore" - його курси викладалися латиною, буквар "Перше вчення дітей", курс поетики "De arte poetiica" (Денищич Т., 2014).

Як вважають дослідники, останнім представником давньоукраїнської літературної мови є релігійний поет бароко – відомий український філософ Григорій Савович Сковорода (1722 – 1794). Мовна творчість Григорія Сковороди знайшла своє відображення в таких літературних жанрах, як філософсько-педагогічні трактати, алегорії, проповіді, листи. Мова Сковороди, як наголошує П. Плющ, – це мова: «українського бароко з її обома полюсами – церковнослов'янщиною української редакції та народною

мовою», яка стала базою для єдиної літературної мови на народній основі (Голик С., 2013).

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. риторика стала обов'язковим курсом у гімназії та інших типах навчальних закладів Батьківщини. Метою її навчання є оволодіння теорією красномовства, формування мови та культури учнів, навичок висловлювання в різних життєвих ситуаціях.

Дослідники помітили, що на початку XIX ст. поняття «загальна риторика» і «часткова риторика» є різними, академічне красномовство виділяється як особливий вид мовлення. (Денищич Т., 2014).

Провідною постаттю, що визначив розвиток теорії та практики мови, культури є Вільгельм фон Гумбольдт, видатний представник європейської культури, перший дослідник мови 19 ст. Свою філософію мови цей учений підтвердив у теоретичному вступі до книги «Про мову каві на острові Ява» «Про різноманітність мовної структури людини та її вплив на розвиток людського духу». На думку дослідників, на формування цієї концепції вплинула німецька класична філософія (І. Канта, Г.-В.-Ф. Гегеля, Ф.-В. Шеллінга, Й. Гейдера, Й. Фіхте). Його теоретико-методологічною основою є лінгвістичний метод антропології, за яким його дослідження мають бути пов'язані зі свідомістю, мисленням, культурою, духовним життям людини. Філософська концепція мови В. фон Гумбольдта відіграла важливу роль у розвитку освіти і науки в західноєвропейських країнах, а також мала важливий вплив на формування мовознавства як самостійної наукової галузі. (Гулій, І. Р., 2019). Історичний період вивчення мови та культури представлено в Додатку А.

Слід зазначити, що ідеї німецького вченого В. фон Гумбольдта вплинули на формування теорії мови, представленої в галузі лінгвістичної психології, яку сформулювали не лише західноєвропейські, а й українські вчені. Ініціатором інноваційним дослідженням діалектики східнослов'янського мовознавства є праця відомого мовознавця О. Потебні (1835 – 1891), який досліджував

походження мови як засобу спілкування та творчості, основні питання взаємозв'язку мови і мислення.

Слід зазначити, що в другій половині XIX – на початку XX ст. На розвиток української мови та культури вплинули творчість та авторитет українського письменника І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської та ін. Тому, у «Замітках з приводу статті «Політика й етика»» Леся Українка відстоювала неприпустимість використання вульгарності в дискусійних виступах (Дудик П. С., 2005).

Важливим для розвитку мови та культури в цей період є також дотримання національного літературного зразка мовленнєвого етикету України. Неухильно дотримуючись його, славетні українські жінки добирали собі літературні псевдоніми: «Олена Пчілка, Леся Українка, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Марійка Підгірянка». Це має велике значення для країни, тому що різні українські поневолювачі намагаються асимілювати українців, позбавляють українців їхньої національності, намагаються спотворити мовленнєві традиції українського народу. (Дудик П. С., 2005).

Зауважимо, що в європейському мовознавстві в першому десятилітті 20 ст. поняття «мова і культура» теоретично вкладаються і утверджуються в обігу науки. Цей термін в українському мовознавстві в цей період зазнав впливу теорії літературної мови, яка сформувалася в чеському мовознавстві в 1930-х роках. Поняття та термін «мова і культура» вперше з'явилися в назвах класичного збірника «Spisovná čeština a jazyková kultura» (1932).

Тому фундаментом практичної діяльності в галузі мови і культури в Чехії є теорія мови і культури, яка базується на знанні наукових і сучасних суспільних літературних мовних законів (Захарчук-Дуке О., 2014).

У працях чеських мовознавців виділено структурні елементи мови та культури. Серед них насамперед пов'язані з мовою (коли йдеться про мову та культуру в особистому сенсі), а також ті, що пов'язані з мовою. В цей же час у двох сферах мови та мовлення так само відрізняють: культура як стан, рівень

(мова, мовлення) і культура як діяльність, тобто вдосконалення мови та мовлення.

Згодом ці питання стали предметом лінгвістичних досліджень України та за кордоном (Захарчук-Дуке О., 2014).

Соціально-політичні різкі зміни на початку 20 ст. призвели до встановлення радянських тоталітарних режимів на більшості територій і навіть по всій Україні, що негативно вплинуло на розвиток національної риторики та вивчення мови та культури.

Оцінюючи положення мови та культури в українській культурній історії в радянський період, професор О. Пономарьов, кандидат мовознавчих наук, наголошував, що причиною її занепаду є: «Репресії щодо найвидатніших носіїв мови в добу більшовизму, які розпочалися після нетривалого періоду українізації. Політика зближення націй та злиття мов досягла апогею під час застою 70 – 80-х років. У рамках тієї політики слова, не схожі на російські, викидали з нашої мови або оголошували діалектними, застарілими, штучними, не зрозумілими народові» (Калюжна Т., 2011).

Дослідження радянських вчених у напрямку аналізу механізму контролю правильності мови дискурсу також дуже допомагають методу формування мовної культури. У радянських дослідженнях завжди викликав інтерес спеціальний аналіз мовних помилок у текстології (Ліхачов, 1964), психолого-педагогічних працях (Воронін, 1968; І. Зимня 1970), зв'язок з актуальними потребами, друк і редагування тексту (Ю. Красіков, 1980) тощо. Механізм контролю мовної коректності висловлювання став предметом психолінгвістичних досліджень, особливо в моделі походження мовного дискурсу, запропонованій О. Леонтьєвим, яка забезпечує функцію цього механізму (Малихін О. В., 2014).

Реалізація окремих мовно-культурних питань у радянській педагогіці пов'язана з літературно-педагогічною творчістю та практичною діяльністю видатного українського педагога, засновника гуманітарно-інноваційного закону про освіту В. Сухомлинського (1918 – 1970). Як учитель української

мови науковець і викладач вільно володів багатьма іноземними мовами – російською, німецькою, французькою, болгарською, чеською, польською, словацькою. Як слушно зауважує М. Стельмахович: «педагог за покликанням, поет і літератор за вдачею», звичайно ж В. Сухомлинський не зміг бути осторонь від актуальних проблем соціолінгвістики.

Слід зазначити, що В. Сухомлинський надавав поняттю «мова і культура» широкий зміст, а не лише зводив його до вузького практичного призначення міжособистісного спілкування. Його методика пояснення ролі писемної культури в житті людини формується на основі розуміння її багатогранності. Соціолінгвістичні погляди відомого українського педагога підтверджують суспільну значущість мови: «Адже із думки і слова, – зауважує вчений, – почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями» (Литовченко, В., 2014).

У той же час мислителі продемонстрували важливість цього слова у формуванні та розвитку розуму, оскільки твердження людина - обдарована людина визначає її здатність розуміти світ і активно взаємодіяти з членами суспільства, чого досягти неможливо без розвиненої мови і культури (Литовченко, В., 2014).

Щоб об'єктивно оцінити суспільно-політичні умови розвитку мови та культури в радянські часи, слід зазначити, що значення усної та писемної мови у підвищенні загальної культури та освіти привертає увагу не лише науковців, а також освітян та політиків. На законодавчому рівні було задекларовано актуальність мовної культури, приміром у Законі «Про мови в українській РСР» зазначено: «Тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння та зміцнення дружби народів» (Митник О., 2009).

Проте тільки із проголошенням державної незалежності України розпочалися активні процеси духовного відродження, що спричинили підняття авторитету мови в свідомості українців, і відповідно активізувалася розробка теоретико-методологічних основи культури мови.

Українські вчені, культурно-освітні діячі цього періоду наголошували на необхідності формування мови та культури, вказували на те, що мова та культурний рівень людини залежать від розуміння нею історії та культурної спадщини місцевого населення. Факторами, що формують культуру мовлення, є запаси знань, любов до своєї мови, бажання до самовдосконалення, прагнення зрозуміти і засвоїти людську та національну культурну спадщину.

Важлива роль у дослідженні методики формування мовленнєвої культури, в контексті відродження української національної педагогіки у другій половині ХХ століття, відродження українського етикету належала академіку Мирославу Гнатовичу Стельмаховичу (1934 – 1998) – видатному українському ученому, педагогу-гуманіст, доктору педагогічних наук, професору, дійсному членові АПН України.

У контексті аналізу сучасної української мови та культури, авторитетний учений, мовознавець, викладач, кандидат мовознавчих наук, професор, офіційний член НАПН України О. Мацько наголосив: «На жаль, з радянських часів і досі повсюдно зберігається така ситуація, коли мовне навчання не виробляє в учнівської і студентської молоді умінь, не закріплює навичок і відповідно не переходить у вільне володіння мовою, а отже, залишається низькою культура мовлення» (Мацько Л. І. & Кравець Л. В., 2007).

Однією із основоположниць сучасної української школи викладання української мови є М.Пентилюк. Вона звертає увагу на те, що мовна освіта є чинником формування пізнавальної та творчої особистості з комунікативними здібностями високого рівня, здатної сприймати та передавати різноманітну інформацію. (Пентилюк М., 2010).

Особливо актуальним стає питання формування мовної особистості. Мовна індивідуальність як основний національно-культурний прототип носіїв певної мови в сучасній українській науці стала об'єктом мовно-культурологічних досліджень. У рамках аналізу дефініції «мовна особистість» сучасні дослідники визначили сукупність умінь і особливостей мовної особистості конкретних індивідів — художників, студентів, студентів тощо. Формування мовної особистості протікає в системі координат, яка визначається системою цінностей, створеною людьми, моделями соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу. (Бадюк Ю. В. & Коношевський Л. Л., 2007).

У сучасній науковій теорії та практиці активно розвивати технологію формування мовної особистості, яка вміє висловити свої думки та судження, активно бере участь у соціальному спілкуванні, найкраще використовує мову відповідно до мети, цілей і завдань мовної ситуації спілкування.

Етап формування визначеної законом мовної особистості починається зі школи. Ефективним етапом його формування природно вважається ЗВО, під час якого студенти освоюють професійну термінологію для подальшої професійної діяльності. Метою мовної освіти є формування у майбутніх фахівців доброї мотивації до вивчення рідної та іноземної мови, розуміння їхніх соціальних функцій, забезпечення толерантного ставлення. Дослідники вважають, що мова і культура вчителя відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки рівень сформованості його мовних і мовленнєвих навичок значною мірою залежить від інтересу учнів до предмета та до всього процесу навчання.

Слід зазначити, що із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у різні сфери суспільства інтерес людей до теорії та практики красномовства значно зріс. Це тому, що активне використання інформаційно-комунікаційних технологій передбачає пошук способів впливу на мовлення на міжособистісному та громадському рівнях. На думку авторитетних риторикознавців Мацько, О. Мацько, Н. Михайличенко, В. Стовпець та ін., -

існують також комунікативні причини для сучасного та подальшого розвитку теорії та практики публічного мовлення з ХХ століття до початку ХХІ, факторами цього процесу визначене зростання важливості спілкування і кількості властивостей мовлення у теперішньому суспільстві, розширення комунікативної здатності особистості, розширення сфери, форми і навчальних технологій (Мацько Л. І. & Кравець Л. В., 2007).

1.2. Сутнісна характеристика культури мовлення вчителя початкових класів в структурі педагогічного спілкування

Нинішній стан гуманітарної освіти моєї країни та перспективи її відновлення роблять невідкладним завданням удосконалення та розвиток мови та культури нашого суспільства.

Зараз частіше йде мова про те, що через відхід освіти від культури, відбувається занепад суспільної мовленнєвої культури. Безсумнівно, що культура має існувати як внутрішня проміжна форма будь-якої професійної діяльності вчителя.

У зв'язку з цим значення та культура мовленнєвої культури вчителів незмірно зростає, тому актуальною проблемою є підготовка вчителів, які вміють використовувати всі прийоми рідної мови у виступах з високим ступенем культури мовлення.

Педагогічне спілкування - це спілкування вчителя зі школярами у будь-яких ситуаціях життя. Воно може мати форму команд, інструкцій, пропозицій, запланованих розмов або спонтанних розмов, коментарів, запитань і відповідей на запитання.

Навчання комунікації надзвичайно важливе, а інколи й необхідне в освітньому процесі. Поясненням є те, що окрім ділової інформації там завжди є оцінка поведінки та особистих рис здобувачів.

Наприклад, слова вчителя можуть мати абсолютно різне значення в залежності від їх інтонації та виразу обличчя: «Ти відповідав непогано, Сідай на місце, Чому ти запізнився?». Така оцінка поведінки учнів — вони бачать у ній вираз власного ставлення — робить навчання комунікації таким же важливим і впливовим, як, наприклад, спрямоване формування переконань школярів.

Невід'ємною частиною педагогічної майстерності педагога є його мовлення. Це є інструментом професійної діяльності вчителя, який дозволяє вирішувати різноманітні навчальні завдання: створити атмосферу щирого спілкування в класі, налагодити контакт зі школярами, зробити складні курси

цікавими та привабливими. Мовлення педагога є ознакою педагогічної культури, а також способом самовиражатися та самостверджуватися.

Мовлення як засіб професійної діяльності, вимагає систематичного навчання. А. С. Макаренко звернув увагу на те, що манера мовлення вчителя повинна дати можливість дітям відчувати свободу, культуру та особистість у його словах. Мовлення вчителя — це застосування мови для вирішення конкретних завдань у навчальній діяльності та спілкуванні.

На думку І. А. Зимньої, мовленнєві акти виявляються в манері і характері мовленнєвої діяльності, у тому числі в соматичній активності. Мовленнєві акти контролюються суспільством, як і інші види соціальної діяльності.

Насамперед, воно підпорядковується загальноприйнятим нормам літературної мови — орфографічним, словниковим, синтаксисом. Культура мовленнєвої поведінки визначається відповідним вибором і організацією мовленнєвих дій, що в конкретних ситуаціях спілкування при дотриманні мовно-етичних норм можуть ефективно вирішувати проблеми спілкування.

«Мовлення – спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність» (Голобородько Є. П., 2006). Отже, мовлення — це власне використання мови в конкретній ситуації і за здалегідь передбаченою ціллю, це діяльність за допомогою мови, особлива психологічна діяльність.

Говорячи про усне мовлення вчителя, вживається вираз «мовлення вчителя» («навчальне мовлення»). Усну мову розуміють як процес мовлення, вироблення мовленнєвих висловлювань і результат цього процесу — розмовні висловлювання.

Педагогічне мовлення повинно забезпечити:

- а) ефективну взаємодію спілкування, між вчителем і здобувачами;
- б) позитивний вплив вчителів на свідомість та емоції школярів, щоб сформувати та зв'язати їхні переконання та мотивацію;
- в) цілісне засвоєння, розуміння і закріплення знань під час навчання;
- г) розумно організовувати навчально-практичну діяльність вчителів.

З виразом *"педагогічне мовлення"* тісно пов'язане поняття *"комунікативна поведінка вчителя"*. У сучасній літературі - це не тільки процес мовлення та передачі інформації, а й організація мовлення та поведінка педагога, впливає на емоційно-психологічну атмосферу спілкування учителя та учня, характер взаємин, стиль роботи.

Для характеристики комунікативної поведінки вчителя мають значення: «тон мовлення; виправдане використання оціночних суджень; манера спілкування з учнями; характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення».

Існує два види усного мовлення педагога:

- а) монологічне мовлення (розповідь, шкільні лекції, коментарі, пояснення, правила, ознаки, термінологія), розгорнуті оціночні судження (мотивація шкільної оцінки в оцінюванні знань; оцінка поведінки учнів, позакласна робота);
- б) діалогічне мовлення (діалог з учнями, встановлений у формі запитання-відповіді).

Крім того, у шкільній практиці трапляються ситуації, коли учні та вчителі вимагають вітати один одного, оцінювати, висловлюватись, обговорювати певні виховні питання, дії та кодекси поведінки на зборах.

При цьому форми усного мовлення переплітаються. Щоб сприяти безперервному виконанню навчальних завдань, мовленнєві монологи вчителів повинні відповідати певним вимогам, тобто мати певні комунікативні здібності. Тому вимога вчителя до правильного мовлення гарантується його нормами (мовлення вчителя відповідає нормам сучасної літературної мови-наголос, правильне звучання, граматики тощо) та точністю вживаних слів, вимогою мовної виразності- її образ, емоційність, яскравість.

Якщо звернутися до роботи науковців, які вивчають якість спілкування мови навчання, то можна уявити ідеальну мовну модель для сучасних вчителів. Насамперед, це правильне мовлення, яке є відповідністю норм сучасної літературної мови, точне і зрозуміле.

Не допускаються жаргонні, вульгарні та розмовні мови. Мова багата, а словниковий запас різноманітний, що відповідає цілям та умовам навчання та поширення. Педагогічне спілкування підходить для навчання.

Характеристиками педагогічно доцільного мовлення, придатними для викладання, є логічність, переконливість та мотивація. Його інтонаційно-мелодичний малюнок різноманітний і виразний, а ритм і темп оптимальний для будь-яких ситуації спілкування. Вимога до мовленнєвої комунікативної здатності вчителя обумовлена його педагогічною функцією.

Основні педагогічні функції мовлення вчителя:

- «забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань;
- забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів;
- забезпечення продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями»

(Голобородько Є. П., 2006).

Засвоєння норм літературної мови є тривалим процесом, який бере початок у ранньому дитинстві і продовжується все свідоме життя. Тому не тільки ідеальне знання предмету, не тільки вдосконалення навчальних навичок, методики та технології, а й мовний та естетичний рівень викладання знань формують особистість учнів.

Рівень кваліфікації мовленнєвої діяльності вчителя визначається рівнем його мовленнєвої культури та напрямком комунікативної поведінки.

Існує чимало визначень лінгвістичного (стилістичного) поняття "культура мовлення". Наприклад, Б. Головін пише, що поняття культур мовлення має два семантичних аспекти:

- 1) сукупність і система комунікативних якостей мовлення;
- 2) вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення (Горошкіна О. М., 2012). М. Ілляш вважає: «культура мовлення - це 1) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації; 2) упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою

людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови і мету спілкування; 3) самостійна лінгвістична дисципліна» (Шевчук С. В., 2011).

В енциклопедії подається таке визначення: «культура мовлення - це система вимог, регламентацій стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності» (Гавриловська М. В., 2011).

Тому мовна культура — це широке й величезне поняття, але найголовніше — це грамотність фраз, лаконічність і ясність висловлювання, вміння висловлювати через уміння правильно підбирати слова та синтаксичну структуру, а також активне використання основні компоненти. Усне висловлювання-тон, звукова динаміка, звук, ритм, паузи, наголос, інтонація, формулювання, правильна вимова слів, правильне вживання спеціальних термінів, нерозтяжне.

Так, поняття культури мовлення педагога характеризується такими комунікативними рисами:

- правильність;
- термінологічна точність;
- доречність;
- лексичне багатство;
- виразність;
- чистота.

Проте будь-яка поведінка професійного спілкування потребує нестандартної словесної творчості, оскільки вона встановлюється з урахуванням багатьох ситуацій – ситуації спілкування, особистості партнера по спілкуванню, його емоційного стану, стосунків між партнерами, природи тощо.

Вчителі в процесі спілкування повинні постійно коригувати свою поведінку на основі зворотного зв'язку (вербального та невербального), отриманого від партнера по спілкуванню.

Основною характеристикою культури поведінки будь-якої людини, особливо вчителя, є використання специфічної системи стереотипів, стійкої форми спілкування, спрямованої на встановлення та підтримання контактів.

У процесі спілкування вчителі зобов'язані створити відповідне середовище спілкування для стимулювання мовленнєвої діяльності учнів. Важливо не шукати помилок чи неточностей у висловлюванні, а виявляти реальну зацікавленість в обміні інформацією, підкреслювати переваги, не наполягати на негайній відповіді, давати можливість помислити і не перебивати.

Вираз «комунікативна поведінка» досить часто використовується з поняттям культура мовлення.

У сучасній науковій літературі під актом спілкування розуміють таку вербальну організацію, а отже, як невербальну поведінку вчителя. Яка здійснює вплив на налаштування сприятливої психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на суть взаємин між педагогом та школярами, на стиль їхньої роботи.

Педагогічний ефект комунікативної поведінки педагога в основному залежить від властивого вчителю стилю спілкування зі здобувачем, настрою взаємодії з учнями, ступеня переживання психологічних особливостей мовленнєвої ситуації.

Серед викладачів спосіб спілкування з учнями ґрунтується на доброзичливому ставленні до них, а поведінка спілкування завжди спрямована на встановлення особистісних та пізнавальних зв'язків та створення ситуації, де поділяються думки та переживання.

Вимоги до мовленнєвої здатності вчителя залежать від його ролі в педагогічній діяльності. Серед них в основному виділяють наступні:

1) комунікативна - налагоджувати та стандартизувати стосунки між педагогом і здобувачем, забезпечення гуманістичної направленості розвитку школярів. Це є однією із головних функцій мовлення вчителя. Її ціль –

допомогти вчителям налагодити взаємодію з винуватцем і налагодити освіту (навчання співпраці та спільної діяльності).

2) психологічна - створювати умови для забезпечення психологічної свободи здобувачів та відображення їхньої індивідуальності, усувати соціальні обмеження, що перешкоджають цьому.

У цих ситуаціях учня потрібно психологічно захистити: підкреслити повагу до нього як особистості, підвищити його авторитет, зрозуміти страх перед можливою невдачею та заохочувати зусилля для досягнення успіху.

За цих обставин мовлення вчителя може стати інструментом усунення невпевненості учнів, стимулювання його активності та творчості, вселення впевненості у можливості самореалізації, досягнення добрих результатів у праці. Тут учитель обирає модель не з позиції «ти мусиш» і «повинен», а з позиції «ти маєш право».

3) пізнавальна - забезпечити повне сприйняття учнями навчальної інформації та формування їх особистісного, емоційного та ціннісного ставлення до знань.

Матеріал, який викладає вчитель, часто надовго запам'ятовується учням завдяки особливостям його мовлення: емоційному забарвленню голосу педагога, його інтонації, ритму, вимові окремих слів. Однак доцільним методом викладання матеріалу для викладачів є не лише передавати знання студентам, а й формувати в їхніх серцях емоційно-ціннісне ставлення до знань, щоб вони мали потребу використовувати ці знання як орієнтир у своєму житті та зробити це основою для засвоєння знань. Для вирішення цієї проблеми вчителі повинні не лише передавати знання, а й використовувати свідомість та емоції учнів, спонукати їх до співпереживання емпатійних роздумів у процесі здобуття знань.

4) організаційна - забезпечити розумну організацію навчальної та практичної діяльності учнів. У ньому наголошується на ролі мовлення педагогів у вирішенні завдань заняття, таких як організація учнів для ефективного навчання аудіювання, забезпечення найкращого ритму пізнавальної діяльності та задоволення учнів від творчої праці на уроці.

Важливішим у педагогічному спілкуванні є вміння: досконало володіти технікою спілкування, чи здібність встановлювати взаємовідносини на стратегічному рівні.

Педагогічна техніка - це набір умінь, які допомагають вчителям глибше, повніше та талановитіше самовиражатися з метою досягнення найкращого ефекту навчання. Це - навчання комунікативним, мовним навичкам і культурі, міміці, пантомімі, професійній саморегуляції свого психічного вчителів тощо.

Якщо припустити, що ефективність спілкування в основному визначається технологією, тобто оволодінням комунікативними знаннями, навичками та вміннями, то більшість викладачів не матиме великої різниці в ефективності своєї комунікації. Ця різниця може залежати лише від досвіду. Адже, на жаль, у професійній підготовці педагогів дуже мало уваги приділяють для навчання комунікативним навичкам. Більшість умінь і навичок, які вчителі набувають спонтанно завдяки досвіду і в процесі навчання.

Тому можна припустити, що вчителі, які працюють багато годин у школі, мають сильніші комунікативні здібності і логічно спілкування у них ефективніше. Певною мірою це правда, але прямого зв'язку тут точно немає. Частіше молоді педагоги спілкуються ефективніше, ніж старші вчителі. Очевидно, це пояснюється тим, що всі люди по-різному набувають комунікативного досвіду.

Через різні комунікативні установки, відмінності в особистісній та емоційній сферах, тобто відмінності в основних стратегічних напрямках, вони мають різний рівень здібностей. Одні орієнтації допомагають отримати необхідні комунікативні навички для підвищення ефективності спілкування, інші ж перешкоджають їх успішному формуванню.

У той же час, звичайно, якщо не використовуються належні комунікативні навички, особистісні характеристики, погляди та орієнтації не завжди можуть забезпечити адекватний ефект спілкування.

Розглянемо, за яких умов мовлення вчителя є засобом результативного вирішення педагогічних задач:

Перш за все, професійне мовлення вчителя має відповідати вимогам мови та культури. Це важливий показник його інтелекту, освіти, всебічного культурного рівня. Його умовою є знання мови, бо мова є засобом існування особистості.

По-друге, професійне мовлення педагога повинне бути своєрідною «словесною дією», метою якої є здійснення інтелектуального, емоційного, морального впливу на школярів. Слова справжнього вчителя переконують, надихають, пробуджують відповідні почуття учнів, формують їхнє ставлення до сказаного.

Третя умова ефективності професійного мовлення педагога - його зосередженість і привабливість для учнів.

Основна мета мовлення – запросити учнів до діалогу з педагогом, долучити їх до співпраці, створити атмосферу роздумів та співпереживання. Необхідним чинником ефективності професійного мовлення вчителя є також його майстерність.

1.3. Роль і значення культури мовлення вчителя початкових класів для його професійної діяльності

Сучасна система початкової освіти розвивається як відкрита, варіативна, зорієнтована на надання якісних освітніх послуг для дітей молодшого шкільного віку. На перший план виходять проблеми забезпечення новими підходами до організації педагогічної діяльності школи, взаємодії з сім'ями, робиться акцент на ефективність процесів соціалізації, індивідуалізації розвитку особистості молодшого школяра.

У Державному стандарті початкової освіти відмічається, що умови, необхідні для створення соціальної ситуації розвитку дітей, що відповідає

специфіці молодшого шкільного віку, передбачають бажання забезпечити емоційне благополуччя через:

- спілкування безпосередньо з усіма дітьми;
- шанобливе ставлення до всіх дітей, їхніх почуттів і потреб;
- розвиток комунікативних здібностей, які дозволять вирішувати конфліктні ситуації з однолітками.

У зв'язку з цим все більш гострою стає у необхідності педагога-професіонала, який здатний, враховуючи змінні соціально-економічні умови, загальної ситуації у освітній системі приймати серйозні рішення і прогнозувати їхні можливі наслідки самостійно, здатний до співпраці. Це педагог, що відрізняється мобільністю, динамізмом. В період розвитку суспільства вимоги, які коли-небудь висуваються до суспільної діяльності, незмінно пов'язані з культурою. Необхідністю продуктивності будь-якої діяльності, особливо педагогічної є високий рівень культури.

Професійно-педагогічна культура вчителя ЗЗСО значною мірою визначається рівнем його педагогічної підготовки, спрямованість до самовдосконалення в умовах професійної діяльності. В сучасних умовах конкурентноздатним ресурсом діяльності учителя є не стільки спеціальні знання, володіння інформацією, засвоєні технології навчання і виховання, скільки загальна та професійно-педагогічна культура, яка відповідає особистісний розвиток, перехід за рамки нормативної діяльності, здатність бути творцем і передавачем цінностей.

Дуже важливим професійним інструментом педагогічної діяльності є спілкування. Мовленнєве спілкування – одне з основних засобів виховання і розвитку школярів. Багато мудрих порад стосовно спілкування вчителя давав видатний педагог-новатор В. О. Сухомлинський. Мовну культуру вчителя він назвав: «зеркалом його духовної культури» і вимагав від вчителя майстерного володіння словом: «кожне слово, сказане у стінах школи, повинно бути продуманим, мудрим, целеспрямованим, вагомим».

Культура мови є і невід'ємною частиною загальної професійно-педагогічної культури сучасного вчителя.

Мова є як засобом навчання, так і засобом учіння. Мова педагога формує культуру мовлення учнів і слугує для них зразком. За допомогою мови учитель передає певну інформацію, розвиває і збагачує інтелект здобувачів, пробуджує школярів до діяльності на основі отриманих знань, керує увагою учнів, створює світ уявлень і понять. Саме через мову педагог повідомляє свій настрій, характер, інтелект, волю, своє ставлення до учнів і дисципліни, що викладає, через мову – проявляє свої думки і почуття.

Учні запам'ятовують перш за все думки і настрої вчителя, але в пам'яті відкладаються тільки та мова, яка володіє логічністю і точністю, граматичною правильністю, оригінальністю, влучністю та економічністю. Якість засвоєння знань залежить від точності сформованих педагогом речень, понять.

Велику роль в розвитку дітей відіграє культура мовлення педагога, оскільки розвиток дитини у шкільному віці відбувається, головним чином, в ході спілкування з дорослими. Не уміючи мислити критично, діти цього віку наслідують все, що вони бачать і чують в своєму оточенні, але понад усе тих людей, які безпосередньо з ними пов'язані, до яких у дітей склалося позитивне ставлення. Такою близькою людиною, з якою безпосередньо пов'язаний учень в школі, є вчитель. Він повинен володіти прийомами комунікабельності з різновіковими групами дітей із різними їхніми особливостями.

Провідними ознаками педагогічної комунікабельності педагога є: потреба в спілкуванні з дітьми; позитивна емоційна тональність спілкування; домінуюче переживання почуття задоволення від спілкування і організованого освітнього процесу; розуміння дітей, здатність встановлювати індивідуальні і групові контакти; уміння конструктивно вирішувати міжособові протиріччя; гуманізм і демократизм спілкування; естетика спілкування. Здійснення комунікативної функції вимагає переходу від авторитарної позиції вихователя до особистісної, рівноправної співпраці і співтворчості з дитиною.

Спілкуючись з дітьми, спостерігаючи за їхніми іграми, педагогові необхідно фіксувати прояв у дітей позитивної і негативної мовної поведінки. Пізніше, розповідаючи дітям про того, хто і чим сьогодні нас здивував та порадував, вчитель повинен пояснити, що краще говорити один одному (дорослому) в тій або іншій ситуації. Слід цілеспрямовано вводити в словник і обороти дітей слова, які допоможуть його опанувати навичками культурної мови: «Мені здається, що ти помилився., Ти не міг би., Я раджу тобі., Я думаю, що., Не ображайся, але твою сьогоднішню поведінку не можна назвати пристойною., Спробую пояснити» (Гриценко Т. Б., 2003).

У роботах Курочкіної І.М. говориться про те, що педагогові важливо проконтролювати і свою мовну поведінку:

- чи намагаєтеся ви, віддаючи поради, пояснити дитині причину, що спонукала вас звернутися до нього... («Розстебни застібки на туфлях. Ти зімнеш задники, і взуття натиратиме тобі п'яти і вигляд у черевиків буде непривабливим»);

- чи часто ви вживаєте фразу: «А чому б тобі не спробувати...»;

- чи висловлюєте ви дитині задоволення, яке отримали від бесіди з нею («Тебе так цікаво слухати! Розкажи що-небудь ще про свого нового друга»!);

- чи захоплюєтеся ви вчинком дитини або результатом її діяльності («Це у тебе вийшло чудово»!)?

Курочкіна І.М. виділяє, що постійний контроль педагога за своєю мовою, емоціями і їх самооцінка допомагають осмислювати свої достоїнства і недоліки з точки зору їх професійної і соціальної цінності. Гарячність, зарозумілість, похмурість, запальність, неурівноваженість заважають педагогові, підривають його авторитет. Подібні прояви не можна виправдати характером, бо це результат низької вимогливості до себе (Клименко С., 2017). Розширення словникового запасу збагачує людину, позитивно позначається на його діяльності, зокрема, педагогічній. Спілкування з дітьми зобов'язує педагога вдумливо використовувати нові слова, далекі за своїм змістом від світу дитячих думок. Проте це не означає, що дорослий не може вільно

використати лексичне багатство рідної мови, адже головне - враховувати вікові особливості школярів і вживати в мові такі слова, які їм доступні і зрозумілі. Вводячи нове слово, педагог пояснює його значення, спонукає дітей вживати його у своїй мові.

Дубіна Л. підкреслює, що хороша дикція, правильна літературна мова - це те, чим повинен володіти вчитель. Дитині необхідно чути кожне слово, звернене до нього, інакше він не зрозуміє, про що йому говорять. А неправильну вимову може узяти за еталон. Нерідко недоліки мови дитини (картавість, шепелявість, сюсюкання) - наслідок не лише недбалого мовного виховання, але і негативного мовного впливу дорослих. Дефекти вимови, що підкріплюються повсякденною практикою, можуть закріпитися, стати звичкою в старшому віці (Добротвор О. В., 2013).

Одним із важливих чинників є детальність мовного спілкування, яка багато в чому визначає морально-емоційний клімат в класі, взаємовідносини співробітників і їх працездатність. Усе це, впливає і на якість виховання дітей. Культура мовного спілкування вносить красу в стосунки людей, сприяє їх взаєморозумінню, зміцненню загальнолюдських і виробничих стосунків - до цього повинен прагнути вчитель, до цього зобов'язує його педагогічна етика.

Культура мовного спілкування полягає не лише в тому, що сказано, але і в тому, як сказано. Звичні для нас слова "будь ласка", "вибачте", "добрий ранок" можуть прозвучати привітно, шанобливо або недбало, холодно, зарозуміло. Все залежить від того, яким тоном ми їх вимовимо і з яким виразом обличчя. Інтонаційна виразність мови - важливий чинник дії на дитину. Вихователь повинен намагатися розмовляти з дітьми, використовуючи різноманітну гаму голосових відтінків, що підкреслюють емоційний і смисловий зміст сказаного.

Гаркуша С. В. підкреслює, що: «інтонації спокійні і схвильовані, стримані і жваві, лукаві і простодушні, урочисті і ділові, питальні і ствердні, радісні і сумні, властиві людській мові, допомагають маленькій дитині глибше зрозуміти те, про що йому говорять, відчутти відношення дорослого до події,

вчинку, предмета» (Гаркуша С. В., 2011). Одне з первинних завдань вчителя - помічати власні мовні недоліки, вслухуватися у власну мову, в її архітектоніку. Так, якщо дорослий прагне зробити свою мову більш виразною, то він використовує усі інтонаційні засоби: фразові і логічні наголоси, паузи, рух голосу по висоті, силі, тембру; темп мови. Поза, міміка, жест, як відомо, доповнюють виразність мови, посилюють розуміння того, про що говориться.

Педагог є ніби актором, який добре володіє мистецтвом пози, міміки, жесту. Але ні в якому разі не можна перегравати: щонайменша фальш може дати зворотній результат. Таким чином, культура мовлення вносить красу в стосунки між людьми, сприяє їх взаєморозумінню, зміцненню загальнолюдських і виробничих стосунків. До цього повинен прагнути вчитель ЗЗСО, до цього зобов'язує його педагогічна етика, що передбачає сукупність правил спілкування і поведінки людей, що професійно займаються навчанням і вихованням школярів.

Культура мовлення педагога - найважливіша риса його професійної педагогічної діяльності.

Розглянемо компоненти професійного мовлення вчителів.

Зміст професійної діяльності педагога пред'являє до його мови ряд специфічних вимог, що примушують його розвивати певні мовні якості як професійно значимі, і обов'язкові.

Однією із складових мови є якість голосу педагога.

Голос - найважливіший елемент техніки мови. Для педагога він є основним засобом праці. До голосу висувається ряд вимог:

- Голос не повинен викликати неприємних відчуттів, а повинен мати благозвучність.
- Педагог повинен уміти змінювати характеристики свого голосу з урахуванням ситуації спілкування.
- Педагогові необхідно уміти управляти своїм голосом в спілкуванні з іншими людьми, говорити не для себе, а для слухачів.

- За допомогою голосу педагог повинен уміти вселити дітям певні вимоги і добитися їх виконання.
- Голос педагога має бути досить витривалим.

Виходячи з цих вимог, можна сказати, що голос педагога повинен мати благозвучність, гнучкість, витривалість.

Наступним компонентом мови є дикція.

Дикція - чітке і ясне вимовлення звуків мови. Хороша дикція забезпечується суворим дотриманням артикуляційних характеристик звуків. Обов'язковим елементом техніки мови педагога є дикція, оскільки мова його є зразком. Нечітка артикуляція призводить до невиразної мови і утрудняє розуміння того, що говорить.

Важливим компонентом мови є орфоепія - правильна літературна вимова усіх слів рідної мови. Складність засвоєння правильної літературної вимови полягає в тому, що вимова не завжди співпадає з правописом. Тому загальноприйнятими нормами літературної вимови слід вчитися. Якщо виникають сумніви в правильності вимовлення слів і постановки наголосу, користуйтеся словниками - довідниками.

Виразність - ще один елемент фаховості мови педагога. Виразна мова наповнена емоційним і інтелектуальним змістом, це обумовлено специфікою усної мови, в якій особливого значення набувають інтонація, жести, міміка. Для усної мови дуже важливим є правильне використання інтонаційних засобів виразності : логічного наголосу (виділення з фрази головних по сенсу слів або словосполучень шляхом підвищення або пониження голосу, зміни темпу), пауз, мелодійності мови (рухи голосу в мові по висоті і силі), темпу (кількість слів вимовлених за певну одиницю часу). За допомогою інтонації мова стає живою, насиченою емоційно, думка виражається більш повно, закінчено.

Безумовно, знання вищеперелічених вимог і правил мовної культури, їх дотримання і постійне вдосконалення своєї мови - запорука успішної роботи сучасного педагога, завданням якого є розвиток історичної пам'яті народу,

залучення до багатств багатонаціональної культури тих, для кого ця культура сприймається, передусім, через впливаюче слово.

Висновки до першого розділу

Спілкування як соціально-психологічний феномен є формою громадських, міжгрупових і міжособистісних стосунків. Воно виступає як процес встановлення контактів відповідно до потреб спільної діяльності і окремої особи, групи.

Проблемою визначення поняття культури мовлення займалися і займаються Н.Бабич, О.Беляєв, А. Богуш, Г. Винокур Б. Головін, І. Дроздова, Н. Голуб, Н. Дика, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха. Але вона залишається актуальною і сьогодні, тому що достатній аналіз цих досліджень показує, що більшість з авторів або виносять на перший план комунікативний аспект, або дотримання етики спілкування, при цьому не достатньо враховують вплив психології і соціології. Адже при визначенні поняття культури мовлення, яке грає найважливішу роль при пошуку і виробленні правильного способу спілкування між людьми, слід враховувати і складність духовного світу іншої людини.

Культура мовлення є основою спілкування, однією із складових діяльності учителя, основою педагогічної майстерності. Якість і культура мовлення сучасного учителя були і залишаються однією з пріоритетних проблем в методиці підготовки майбутніх фахівців.

Культура мовлення - це вміння правильно говорити, писати і вживати мовні засоби відповідно до цілей і умов спілкування.

Термін "культура мовлення" багатозначний.

Поняття "Культура мовлення" включає два рівні освоєння літературної мови : правильність мови, тобто дотримання норм і мовна майстерність, що означає не лише наслідування норм літературної мови, і вміння вибирати з

варіантів, що співіснують, найбільш точний в смисловому відношенні, стилістично доречний, виразний, доступний.

Професія учителя накладає відбиток не лише на його педагогічну діяльність, а у тому числі і на спілкування як невід'ємну частину його роботи, і на соціальне становище в суспільстві. Вчитель споконвіку був і є носієм культури, у тому числі, і культури мовної. Багато в чому його особистість є зразком для наслідування. У цьому і полягає велике призначення учителя, і, разом з тим, и величезна відповідальність перед поколінням, що підростає.

Успіх педагогічної діяльності значною мірою забезпечується оптимально побудованим педагогічним спілкуванням. Роботи таких учених, як В.С. Грехнев, В.А. Кан-Калик, К.М. Левітан, А.А. Леонтьєв, Б.Ф. Ломів, А.В. Мудрик переконують нас в тому, що якість підготовки майбутнього учителя визначається умінням спілкуватися з учнями.

Мовна культура є обов'язковим компонентом ефективного професійного спілкування педагога. Згідно з роботами Л.І. Скворцова, культура мовлення включає володіння нормами усної і писемної літературної мови, уміння використати виразні мовні засоби.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

2.1. Критерії та рівні сформованості культури мовлення учителів початкової школи

Подальшим кроком нашого дослідження було встановлення критеріїв та рівнів розвитку культури мовлення як основи педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкової школи. В результаті аналізу останніх психолого-педагогічних досліджень з даної проблеми ми з'ясували, що на сьогодні не існує однозначних підходів до її вирішення. Так, Н.Горбунова на основі теорії поетапного формування розумових дій П.Гальперіна в культурі педагогічного спілкування студентів визначає чотири рівні:

- стихійного спілкування,
- цілеспрямованого самовизначення,
- комунікативної самореалізації
- заключного самоаналізу з наступною самокорекцією (Бірюк Л. Я., 2015).

Як бачимо, автор ототожнює етапи розгортання процесу спілкування з компонентами культури спілкування.

С. Болсун вважає, що за наявності високої культури мовлення педагогічного спілкування учитель спрямований на відкрите педагогічне спілкування; його манера спілкування стримана; він активний в організації спілкування, взаємостосунків у класі як колективного, так і парного; чітко персоналізувати їх зв'язок-взаємодія; завжди знати мету спілкування і розуміти, що його власна поведінка допоможе досягти мети; вміти розмовляти з опонентами і займати іншу позицію; бути уважним і завжди виявляти симпатію; емпатія може чітко це показати в форма реальної допомоги; розуміє і сприймає кожного учня, адекватно оцінюючи його недоліки і чесноти, що

допомагає встановлювати і підтримувати продуктивні контакти; знаючи ставлення учнів до себе, сприяє налагодженню зворотного зв'язку; діалог з учнями веде невимушено, безпосередньо, у доброзичливому тоні; вміє швидко і правильно орієнтуватися в конкретних ситуаціях та умовах спілкування; володіє вмінням проектувати спілкування, визначати його зміст та засоби для передачі; налагоджувати спілкування з метою обміну враженнями, думками, емоціями та почуттями в процесі взаємодії; спілкування, виявляючи свою ввічливість, доброзичливість, толерантність, коректність; він – компонентна людина, яка вміє спілкуватися на різні теми; ретельно готувати спілкування, заздалегідь продумати структуру, можливі реакції та результати; врахувати вік та індивідуальні особливості вихованця, сімейну ситуацію, здоров'я, темперамент, характер.; створює сприятливі умови для успішного спілкування: приміщення, світло, музика, час; знає та дотримується оптимальної відстані між собою та учнем, батьком чи колективом; відчуває психічний стан партнера, завдяки його міміці та жестам, залежно від цього будує комунікацію; самостійний у висловленні суджень і висновків, враховує неповторність спілкування; не поспішає приймати остаточне рішення, всебічно аналізуючи ситуацію; прийняте рішення доводить до логічного завершення; спілкуючись, вміє створювати навколо себе доброзичливу, теплу, миролюбну атмосферу; розмовляючи з учнем, завжди називає його на ім'я; часто довіряє своїй інтуїції, яка має яскраво виражену професійну спрямованість; надає партнерам можливість спільно з ним шукати раціональні шляхи виходу зі складної ситуації; бачить бар'єри у спілкуванні, розуміє їх причини, знає шляхи їх уникнення і подолання; усвідомлює власні помилки та прорахунки і при моделюванні наступного спілкування враховує їх; бесіду веде з позиції «ми», що забезпечує єдність співрозмовників та причетність до вирішення проблеми; уміло переводить ситуації, що виникають спонтанно, у потрібне русло до взаємодії; гнучкий у своїх установах: вони у нього позитивні; розмову з учнем розпочинає з питань, з яких простіше досягти узгодженості; орієнтується у відповідях співрозмовника, доречно

продовжуючи його думки; вмiє слухати партнера; доцiльно використовує невербальнi засоби спiлкування; мовлення яскраве (Богуш А., 2014).

Л.Савенкова видiляє стихiйно-репродуктивний, репродуктивний, реконструктивний, варiативний та творчий рiвнi готовностi до професiйного спiлкування (Литовченко, В., 2014).

На думку Л.Шарової, готовнiсть до спiлкування зi школярами – це: «гармонiйне поєднання особистiсних якостей, позивного вiдношення до дiяльностi, достатнього об'єму психолого-педагогiчних, спецiальних знань, володiння педагогiчним умiнням, що забезпечує ефективнiсть їх виховної дiяльностi» (Шахов В. І., 2007). Науковцем видiлено наступнi рiвнi її розвитку: високий, середнiй, низький. У структурi готовностi студентiв до педагогiчного спiлкування дослiдниця видiляє три компоненти, кожен з яких має певний iз вищезазначених рiвнiв розвитку: мотивацiйний (представлено мотивами, що дозволяють включити студентiв у процес активної пiдготовки, їх iнтерес до питань спiлкування, потребу в спiлкуванні з школярами), змiстовий (володiння студентами системою необхідних знань, розвиток їх педагогiчного мислення) i дiяльнiсний (володiння умiннями та навичками спiлкування, досвiдом впливу на спiлкування пiдлiткiв).

Сформованiсть культури мовлення в структурi педагогiчного спiлкування, на думку І. Комарової, характеризують такi показники: спрямованiсть спiлкування, розвиток перцептивних умiнь, розвиток iнтерактивних умiнь, розвиток комунiкативних умiнь. У розвитку культури педагогiчного спiлкування вона видiляє три рiвнi: нормативно-орiєнтований (домiнуюча орiєнтацiя на дисциплiну), предметно-орiєнтований (iнтереси концентруються навколо навчального предмета, змiсту) та особистiсно-орiєнтований (орiєнтацiя на створення умов для особистiсного розвитку учнiв) (Кравцова, І. А., 2015).

Л. Фiлатова, дослiджуючи питання пiдготовки майбутнiх учителiв початкових класiв до органiзацiї спiлкування учнiв у процесi розвиваючих iгор, визначила три рiвнi такої готовностi студентiв: високий, достатнiй та

елементарний (Онищенко, І. В., 2011). В.Пасинок, визначаючи якісні ознаки культури мовлення, враховує суто мовні особливості (міра оволодіння діючими нормами) та позамовні (досвід мовця, його психічний стан, спрямованість, мета мовлення).

Відтак, можна говорити про основні ознаки культури мовлення: правильність, точність, логічність, чистота, доречність, ясність, виразність, варіативність, адекватність меті, емоційність (Пономарів О., 2001).

Аналіз розвитку компонентів професійно-педагогічного мовлення дозволяє виділити рівні мовленнєвої підготовки студентів: репродуктивний, продуктивно-перетворювальний, творчий (Пономарів О., 2001).

Л.Петровська, розглядаючи шляхи формування компетентності вчителя у спілкуванні, розрізняє за рівнем розвитку комунікативної компетентності:

- педагогів, комунікативна компетентність яких відповідає вимогам, що ставляться сьогодні перед педагогічною практикою (продуктивний рівень комунікативної компетентності, який проявляється в орієнтації вчителя на використання діалогічних стратегій взаємодії з учнями, реалізацію суб'єкт-суб'єктної моделі спілкування), і тих, які виявляють тенденцію до розвитку таких установок (вони характеризуються оптимістичним викладанням, доброзичливістю та впевненістю в самостійності учнів, залежністю від позитивного потенціалу учнів та дитячого колективу, емоційним прийняттям студентів як партнерів у спілкуванні, прагнення до взаєморозуміння та співпраці, високої імпровізації спілкування та зосередженості на дискусії; прагнення до професійного та особистісного розвитку; достатньо висока і самооцінка тощо);
- педагогів, комунікативна компетентність яких не відповідає описаним вимогам (орієнтація на використання монологічних стратегій взаємодії з школярами, на реалізацію суб'єкт-об'єктної моделі спілкування з ними, зосередженість уваги на репродуктивній стороні педагогічного спілкування та його зовнішньому, поведінковому рівні; зосередженість на своїх проблемах і потребах, таємна маніпуляція або безпосередня агресія партнерів по

спілкуванню; догматизм або формалізм, орієнтація на надособистісне передавання знань і норм, ригідність і стереотипність педагогічних методів, більшість із яких дисциплінарні; прагнення до статусного домінування вчителя тощо) (Перепьолка, В. І., 2016).

Слід відзначити і ті риси педагогічної діяльності, відсутність яких позбавляє сенсу й наявності культури педагогічного спілкування, а саме: відсутність потреби навчати, наставляти, виховувати, дисциплінувати, все помічати, все доводити до кінця; відсутність багатства інтересів, бажання з'ясувати і віднаходити істину; відсутність оптимізму, віри в своїх учнів, прагнення бути попереду тощо (Сагач Г. М., 2000).

Оскільки дослідження проблеми формування культури мовлення як основи педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкових класів здійснювалося у контексті компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців, то нами, відповідно, виділено наступні критерії сформованості культури педагогічного спілкування як компетентності у педагогічному спілкуванні: «1) якість мотиваційно-ціннісної підготовки до педагогічного спілкування; 2) якість операційно-технологічної підготовки до педагогічного спілкування; 3) якість оцінно-рефлексивної підготовки до педагогічного спілкування». Кожен із виділених критеріїв визначається відповідними показниками та рівнями розвитку: початковий, достатній чи високий (рис.2.1).

Рис. 2.1. Критерії, показники та рівні сформованості культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкових класів

Відтак показниками розвитку якості мотиваційно-ціннісної підготовки майбутніх учителів до педагогічного спілкування є: «усвідомлення значення педагогічного спілкування у професійній діяльності учителя та формуванні особистості молодшого школяра; визначеність професійної позиції у педагогічному спілкуванні; сформованість власного професійного ідеалу у площині педагогічного спілкування, усвідомлення шляхів його досягнення; наявність потреби самовдосконалення у педагогічному спілкуванні» (Шахов В. І., 2007).

Розвиток роботи з розповсюдження навчання та якості технічної підготовки визначає оволодіння комунікативними, взаємодійними та сприйнятливими здібностями майбутніх учителів.

Якість оцінно-рефлексивної підготовки до педагогічного спілкування визначається: «об'єктивним оцінюванням сформованості власної культури педагогічного спілкування; сформованістю умінь самовдосконалення у педагогічному спілкуванні; здатністю до моделювання програми самовдосконалення у педагогічному спілкуванні» (Шахов В. І., 2007).

Початковий рівень характеризує студентів, у яких: поверхові уявлення про педагогічне спілкування, його особливості та культуру організації, засновані на основі минулого учнівського досвіду; несформовані професійна позиція та ідеал у площині культури педагогічного спілкування; неусвідомлене значення педагогічного спілкування у професійній діяльності вчителя та формуванні особистості молодшого школяра; низький рівень розвитку культури мовлення та комунікативної толерантності; початковий рівень розвитку комунікативних, інтерактивних та перцептивних здібностей, умінь і навичок. Безпосереднє спілкування в учнівському та педагогічному колективах викликає у таких студентів великі ускладнення, супроводжується непорозуміннями, неконструктивними конфліктами, відсутністю взаєморозуміння, контакту та співпраці зі співрозмовниками. Вони нездатні об'єктивно оцінити свій рівень культури педагогічного спілкування та змодельовати програму самовдосконалення у педагогічному спілкуванні, оскільки слабо усвідомлюють шляхи його здійснення.

Достатній рівень сформованості культури педагогічного спілкування характеризує студентів, для яких є притаманним: часткова сформованість уявлень про педагогічне спілкування, його особливості та культуру організації, власної професійної позиції та ідеалу у площині культури педагогічного спілкування; усвідомлене значення педагогічного спілкування у професійній діяльності вчителя та формуванні особистості молодшого школяра; достатній рівень розвитку культури мовлення, комунікативної толерантності, комунікативних, інтерактивних, перцептивних здібностей, умінь та навичок. У таких студентів сформована потреба у власному комунікативному самовдосконаленні як фахівця, усвідомлені шляхи комунікативного самовдосконалення. Вони здатні об'єктивно оцінити свій рівень культури педагогічного спілкування та змодельовати програму самовдосконалення у педагогічному спілкуванні, але не спроможні її зреалізувати на практиці через низький рівень самоконтролю, переважно репродуктивний характер комунікативної діяльності. Нетипові,

непередбачувані ситуації спілкування в реальному освітньому просторі можуть викликати у них певні ускладнення, які ними, як правило, успішно долаються.

Високий рівень сформованості культури педагогічного спілкування переважає у тих студентів, яким властиві: сформованість професійної позиції у педагогічному спілкуванні на засадах гуманістики, почуття поваги, любові до дітей, власної честі та гідності; повні уявлення про педагогічне спілкування, його особливості та культуру організації, засновані на основі ґрунтовних науково-теоретичних знань у галузі філософських, психологічних, педагогічних наук, безпосереднього досвіду педагогічного спілкування, здобутого у процесі проходження різноманітних видів педагогічної практики; усвідомлення та дотримання вимог до особистості учителя у педагогічному спілкуванні; високий рівень розвитку культури мовлення, комунікативної толерантності, комунікативних, інтерактивних та перцептивних здібностей, умінь та навичок. Таким студентам притаманна висока здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики у педагогічному спілкуванні, оскільки вони добре усвідомлюють шляхи його здійснення, здатні зреалізувати на практиці власно змодельовану програму самовдосконалення. Майбутні педагоги усвідомлюють особливе значення педагогічного спілкування у діяльності вчителя, його вплив на формування загальної професійної культури педагога. Педагогічне спілкування визнається ними як могутній засіб формування особистості молодшого школяра, тому гаслом їх професійної діяльності є вислів: «Через гуманізм педагога – до гуманізму освіти». У процесі спілкування зі школярами вони здатні встановити контакт, позитивний психологічний клімат, створювати умови для їх особистісного зростання та самовираження, налагодити співпрацю на основі рівнопартнерства та взаємоповаги, попередити конфлікти, а, в разі їх виникнення, успішно вирішити їх, трансформували у конструктивні, використати як засіб формування дитячого колективу та особистості вихованця.

Загалом ми переконані, що рівень сформованості культури педагогічного спілкування у вчителів великою мірою впливає на рівень їх готовності до високопрофесійного спілкування з молодшими школярами.

Одним із показників професійної спроможності вчителів початкової школи є рівень розвитку в них культури педагогічного спілкування, що є одним із вирішальних чинників успішності педагогічної діяльності.

Тому проблема формування культури педагогічного спілкування учителів початкових класів є важливою як з теоретичної, так і з прикладної точок зору.

Для перевірки рівня сформованості культури мовлення майбутніх учителів початкової школи та її компонентів, ми використали карти оцінювання. (Додаток Б) Кожному учасникові, а їх було 79, серед яких майбутні вчителі початкових класів та нещодавні випускники педагогічних ВУЗів, пропонувалося індивідуальне самостійне завдання за оцінюванням сформованості комунікативно-інформаційного елементу культури мовлення. Цей процес відбувався за використання онлайн-сервісу Google Forms. Кожна відповідь оцінювалася у балах відповідно до ключа. Відповідні оцінки додавалися до загальної суми балів. Якщо випробовуваний одержав середню оцінку вищу від 70 балів, тоді за методикою його рівень культури мовлення вважався високим. Якщо середня оцінка коливається в межах від 55 до 70 балів, то її рівень сформованості культури мовлення вважалася середніми. І, нарешті, якщо середня оцінка виявилася менше, ніж 55 балів, то педагогічні здібності випробовуваного розглядалися як низькі.

Таким чином нам вдалося отримати результат стану сформованості культури мовлення учителів початкових класів(табл.2.1):

Табл. 2.1

Зведені результати перевірки рівня сформованості культури мовлення

Рівні	Абс.	% від загальної кількості
Високий	12	15%
Середній	47	59%
Низький	20	21%

За результатами перевірки рівня сформованості культури мовлення можна зробити висновок, що він в більшості є середнього рівня, а високого – лише 15%, що вимагає впровадження системи вдосконалення мовлення вчителів для їх подальшого успішного педагогічного спілкування.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування культури мовлення учителів початкової школи як основи ефективного педагогічного спілкування

2.2.1. Мотиваційно-ціннісна підготовка учителів початкових класів до педагогічного спілкування

Основною метою етапу мотиваційно-ціннісної підготовки учителів початкових класів до педагогічного спілкування є сприяння:

- усвідомлення формування культурологічної проблематики навчання спілкування як символу їх професійної компетентності, значення навчання комунікації у професійній діяльності вчителя, формування особистості молодших школярів;
- оволодінню ними системою цінностей гуманітарної освіти та ціннісною спрямованістю освітнього спілкування;

- створенню власних професійних ідеалів для вчителів у сфері навчання комунікації та знайте шляхи його реалізації;
- формуванню потреби у самовдосконаленні.

Фактично, забезпечується високий рівень мотиваційно-ціннісної основи педагогічного спілкування через надання відповідних науково-теоретичних знань.

Реалізація ступеня підготовки майбутніх учителів початкових класів до оволодіння мовою та культурою зумовлена свідомим створенням у їхньому навчальному процесі комплексу умов навчання для формування та ефективного ведення цього процесу.

Умови навчання стали предметом дослідження багатьох сучасних вчених. У творчості О. Федорової умови навчання трактуються як: «Сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм та матеріальних можливостей її здійснення, що забезпечують успішне вирішення поставленого завдання» А. Алексюк, П. Підкасистий під педагогічними умовами розуміють: «чинники, що визначають ефективність досягнення освітньої мети».

Ці фактори поділяються на: зовнішні (позитивні відносини між викладачами та учнями; об'єктивність оцінювання навчального процесу; місце навчання, місце проведення, мікроклімат тощо) та внутрішні (особистісні особливості студентів - здоров'я, особистість, досвід, уміння, навички, мотивація) (Шахов В. І., 2007).

У свою чергу науковці Н. Тверезовська та Л. Філіпова виділили рівні умов навчання. Перший включає особистісні якості студентів, від яких залежить успішність навчального процесу, а другий — класичні умови навчання, що безпосередньо розв'язувати навчальні задачі. До класичних умов навчання цих вчених належать: зміст і організація діяльності учнів; міжособистісні стосунки та групове спілкування; взаємодія вчителя та учня; забезпечення адаптації учнів до нових умов, взаємодія між навчальними

зкладами та навколишнім середовищем. (Тверезовська Н. & Філіппова Л., 2009).

На нашу думку, позитивних результатів у формуванні культури мовлення при підготовці майбутніх учителів початкових класів можна досягнути, якщо створено педагогічні умови, що зможуть максимально впливали на цей процес.

Аналіз результатів теоретико-методологічної складової нашого наукового дослідження та спостереження дозволяють стверджувати, що ефективний вплив на формування культури мовлення можливий за додержання низки педагогічних умов:

- посилення внутрішньої позитивної мотивації та формування мовленнєвої культури, що відповідає концепції студенто-орієнтованих методів (мотиваційно-ціннісний компоненти));
- опанований майбутніми фахівцями з мови, психології, педагогіки, філософії, етики та естетики (когнітивно-когнітивні компоненти);
- застосування ІКТ у реалізації змісту мовної освіти (комунікативно-інформаційний компонент);
- розвиток естетичного вираження мовлення вчителя початкової школи в майбутньому (креативний компонент);
- посилити комунікативну та словесну підтримку вчителів у формуванні мовленнєвої культури учнів (операційно-діяльнісний компонент).

Вважаємо, що поєднання конкретних умов навчання може забезпечити формування мови та культури майбутніх керівників початкових класів та сприяти оптимізації цього процесу..

Зміцнення внутрішньої позитивної мотивації та формування мовленнєвої культури, що відповідає студентоцентристській концепції, є, на наш погляд, базовою умовою навчання, яка безпосередньо впливає на досягнення позитивних результатів у навчальній діяльності в цій сфері.

Як вважає М. Пентилюк: «розвиткові мовної особистості сприяють мотиви учіння, що спонукають студентів до засвоєння лінгвістичної теорії й

активної мовленнєвої діяльності. Серед мотивів навчання слід виділити: суспільно-політичні (державність української мови); професійно-ціннісні (професійне навчання здійснюється державною мовою); мотив соціального престижу, громадянського обов'язку; комунікативні мотиви (потреба спілкуватися українською мовою; мотиви, пов'язані з потребою самоудосконалення, самовиховання; мотив поваги до викладача; утилітарні мотиви (потреба у знаннях мови як засобу професійної підготовки, досягнення певних життєвих вигод)» (Пентиліук М., 2014).

Мотивація є важливою передумовою досягнення майбутніми вчителями позитивних результатів у навчальній діяльності з оволодіння стандартизованою українською мовою та мовними висловлюваннями.

Мотивація визначає пізнавальну діяльність студентів, заохочуючи, спрямовуючи та організуючи вивчення мовних матеріалів, а також забезпечуючи особистий зміст і розуміння значення мови та культури в майбутній професійній педагогічній діяльності.

Вважаємо, що внутрішня мотивація навчальної діяльності, як важлива умова підвищення мовленнєвої культури майбутніх учителів початкової школи, визначає значущість усієї навчально-пізнавальної роботи в їх мовленнєвому навчанні. Внутрішня мотивація посилює навчальну діяльність майбутніх фахівців і підвищує зацікавленість у досягненні позитивних результатів, у подоланні мовленнєвих вад. На думку Н. Гузій, мотивація навчальної діяльності є особистісною з урахуванням особистих особливостей, інтересів та уподобань. (Гузій Н., 2004). З огляду на внутрішню мотивацію до стимулювання процесу вивчення стандартизованої української мови та підвищення загальної мовленнєвої культури, навчальний процес планується окреслити реалізацію конкретних результатів на кожному етапі, щоб майбутні вчителі відчували себе ближчими до мети. (Голубовська, І. В., & Підгурська, В. Ю., 2018). Мотивація до підвищення словесної обізнаності учнів досягається за допомогою низки дій, які вчителі використовують для

стимулювання, надихання та активізації учнівської аудиторії для вирішення освітніх проблем. (Бібік Н.М. (ред.), 2017).

У майбутньому вчителі початкових класів посилюватимуть свою внутрішню позитивну мотивацію та вдосконалюють мовну культуру в навчальному процесі, що, як вважають, сприяє розвитку мовної особистості учнів та формуванню професійної ідентичності, враховуючи вимогу

Особливість студенто-орієнтованого навчання визначає центр і пріоритет особистості майбутнього фахівця в освітньому процесі, зосередженість на задоволенні його потреб, створенні умов для навчання саме того, що йому потрібно, у зручний для нього спосіб.

Вважаємо важливим розглянути концептуальну основу цього методу для забезпечення формування мовної культури майбутніх учителів початкової школи. Тому опора на активну пізнавальну діяльність учнів визначає їхню увагу до якнайкращого знання, збагачення мови, удосконалення та розвитку.

Як структурний елемент студенто-орієнтованого підходу, пріоритет аналізу та критичного розуміння змісту навчальної діяльності, у свою чергу, спрямовує мовну підготовку майбутніх фахівців до досягнення словникових, граматичних, орфографічних та орфографічних норм, тобто , використовується структура усталених норм.

Важливим якісним показником студенто-орієнтованого підходу є розширення автономії учня та підвищення його відповідальності за власну мовленнєву поведінку, включаючи усунення мовних помилок, необґрунтованого запозичення, невдалих нових слів, іншомовних елементів, вульгарності. У свою чергу, рефлексивний підхід до процесу викладання та навчання сприяє вихованню правильності спілкування між майбутніми спеціалістами, які вміють коротко, чітко та зрозуміло висловлювати свої думки.

Тому посилення внутрішньої позитивної мотивації та формування мовленнєвої культури, що відповідає концепції орієнтації на студента, є важливою умовою навчання для забезпечення ефективності цього процесу.

Оскільки підхід, орієнтований на студента, передбачає, що студенство є важливими активними учасниками власного навчання, важливість їхньої внутрішньої мотивації для покращення своєї особистої мовної культури значно зростає. Внутрішня мотивація стає основою для майбутніх фахівців для впровадження змісту мовленнєвого тренінгу для коригування своєї мовленнєвої культури. Студентоцентрикований підхід визначає розуміння здобувачами вирішальної ролі мови як основного інструменту навчальної діяльності та вирішальної ролі самовираження вчителя. Студенти свідомо потребують досягнення високого рівня мовленнєвої культури в майбутній професійній діяльності, а соціальна функція усвідомлення мовлення є базовим чинником забезпечення ефективності їхньої навчальної діяльності в цьому напрямку.

Важливою умовою навчання для реалізації сформованої мовленнєвої культурою майбутніх учителів початкової школи пізнавально-пізнавального компонента є засвоєння майбутніми фахівцями мовних, психологічних, педагогічних, філософських, етико-естетичних знань. Для підтвердження значення когнітивно-пізнавального компонента у формуванні мовної культури вчителів початкових класів у майбутньому важливо констатувати, що І. Беч головною метою професійної підготовки вбачав: «озброєнні його науковими знаннями як загальною передумовою оволодіння способами трудової діяльності» (Беч І., 2003). Тому майбутні педагоги під час професійної підготовки мають оволодіти лінгвістичними, психологічними, педагогічними, філософськими, етико-естетичними знаннями. Враховуючи те, що формування мовної культури ґрунтується на необхідності розуміння майбутніх вихователів самих себе як мовної особистості, когнітивний компонент передбачає оволодіння мовою, психологією, етикою та естетичною системою базових знань мовної культури.

Для успішного вирішення виховного завдання щодо досягнення високого рівня культури мовлення майбутнім учителем ми розглянули умови навчання, тобто необхідність використання інформаційно-комунікаційних

технологій під час реалізації змісту мовної освіти. Забезпечення у навчально-виховному процесі ІКТ для формування мовної культури майбутніх педагогів передбачає використання комп'ютерних технологій для знаходження та зберігання матеріалу, забезпечуючи тим самим систематизацію нових та вже здобутих знань у сфері мовознавства.

Вивчаючи питання впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у професійну освіту майбутніх педагогів, Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр підкреслюють, що: «впровадження ІКТ у навчальний процес сприяє розвитку мислення, пам'яті, уваги, спостережливості; формуванню професійно орієнтованих знань, умінь і навичок; розвитку комунікативних здібностей; формуванню умінь і навичок приймати оптимальні рішення або пропонувати варіанти їх розв'язку в надзвичайних ситуаціях; розвитку вміння здійснювати експериментально-дослідницьку діяльність; створенню умов для самооцінки, систематизації та узагальнення майбутнім кваліфікованим фахівцем одержаної інформації з метою професійного самовизначення, покращення якості підготовки» (Окуневич Т. Г., 2013).

Зрозуміло, що використання ІКТ дає додаткові передумови в реалізації змісту лінгвістичної освіти майбутніх учителів-початківців, це дозволяє здійснити оптимізацію їх навчального процесу для вдосконалення їх мовної культури.

Як ми вважаємо, використання навчальних програм (комп'ютерних тренажерів) у дослідженні мовних матеріалів забезпечує розвиток таких компонентів мови та культури майбутніх педагогів, як правильність, чіткість, логічність, багатство словникового запасу та мовних засобів. Оскільки програма-тренажер забезпечує послідовне відображення завдань різного рівня складності з заданого предмета, то реалізується ефективність навчальної діяльності в цьому напрямку. Він також відстежує дії користувачів у процесі вирішення конкретних завдань, демонструє негайне реагування на неправильні дії та правильне вирішення проблеми. Програма виправляє

помилки і виводить на екран підсумкове повідомлення про результати навчальної діяльності, з можливими рекомендаціями чи порадами.

Ми вважаємо, що майбутнім вчителям вигідно використовувати для викладання програми з української мови та літератури, які доступні онлайн. Для того, щоб оцінити рівень розвитку власного словникового запасу на онлайн-ресурсі (arealme.com), студенти можуть отримати інформацію про сформованість і багатство словникового запасу. Український комплексний тренажер (webpen.com.ua) поєднує стислий вступ до української теорії з практичними фонетичними, лексичними, орфографічними та фонетичними завданнями. Інтернет-ресурс (ukr-mova.in.ua) містить базу даних вправ, спрямованих на подолання труднощів у «важких випадках» правил вживання мовних одиниць, а також багато орфографії у вигляді ілюстрацій. Набір окремих інтернет-ресурсів призначений для визначення рівня сформованості, поглиблення та контролю знань користувачів з української літератури: порівняння псевдонімів та письменників (learningapps.org); відповідності між цитатами та літературними героями (learningapps.org); розширити знання про жанрову характеристику українських літературних творів (learningapps.org/2274443).

Отже, використання ІКТ під час реалізації змісту мовної освіти студентів педагогічних ЗВО є фактором покращення навчального процесу для формування мовленнєвої культури майбутніх педагогів.

Розвиток здібностей естетичного мовлення майбутніх учителів початкової школи є важливою умовою навчання для забезпечення реалізації творчих елементів мовленнєвої культури, причому акцент робиться на науковому доведенні того, чи потрібно майбутнім учителям досягнути можливості естетики мовлення та вміння відчувати красу мови.

Для підтвердження актуальності розвитку вміння словесного естетичного вираження як умов навчання для формування словесної свідомості майбутніх учителів початкової школи важливо розглянути національно-культурні елементи концепції навчання національної мови

української школи, і звернути увагу на літературну естетику. У цьому документі основними способами здійснення естетичного впливу через українську мову як предмет є: «ознайомлення з характерними якостями української мови (мелодійність, багатство, образність та ін.); спостереження за прекрасним у природі, мистецтві, людині й відображення його засобами мови; формування поняття прекрасного в мові, що спирається на її лексичні, фразеологічні та граматичні ресурси» (Красюк, Л. В., 2015).

Вивчали лінгвістичні аспекти виразності мови на всіх рівнях Ш. Баллі, Л. Виготський, В. Виноградов, В. фон Гумбольд, О. Леонтьєв, І. Огієнко, О. Потебня та ін. (Климова К. Я., 2010).

На нашу думку, враховуючи специфічні принципи мовно-естетичного виховання в організації цього процесу для забезпечення ефективності розвитку словесного естетичного вираження майбутніх учителів початкової школи, дослідники визначили: «1) формування мовно-естетичної освіченості; 2) єдності естетичного розвитку особистості зі словесною творчістю; 3) екстралінгвістичний підхід до засобів мови, єдність емоційного та раціонального процесів пізнання мови на основі її виражальних засобів; 4) єдність лінгвістичного та літературознавчого підходів до мовних одиниць в аналізі художнього тексту» (Голик С., 2013).

Підсумовуючи, можна сказати, що в процесі навчання у ЗВО повністю реалізовано принципи розвитку естетичного вираження мовленнєвої естетики майбутніх учителів початкової школи, оптимізовано умови навчання мовної освіти. У подальшому ефективність розвитку здібностей до словесного естетичного вираження у вчителів початкових класів досягається за рахунок уніфікації завдань навчання мови та естетичного виховання, у тому числі розуміння учнями естетичної функції мови та розширення уявлень про свій виражальний потенціал.

Здійснювати аналіз включення комунікативно-мовленнєвої підтримки викладача у формуванні культури мовлення студентів як педагогічної умови процесу, який ми вивчаємо, вважаємо влучним на підґрунті узагальнень,

професорки А. Богуш (Богуш А., 2014). В її працях продемонстровано сутність та зміст комунікативно-мовленнєвої підтримки професійно спрямованого мовлення майбутніх вчителів початкової ланки освіти. Наукова робота Н. Кисельової присвячена дослідженню умов навчання для реалізації комунікативно-мовленнєвого забезпечення професійного розвитку української мови майбутніх логопедів, має важливе теоретико-методичне значення для окреслених нами проблем. (Максимова О. О., 2016).

Ефективність навчально-виховної діяльності здобувачів з педагогічних ЗВО забезпечується комплексом комунікативних та словесних заходів підтримки, що сприяють розвитку їх словесної свідомості. Сформована мовною культурою майбутнього вчителя початкової школи комунікативна мовна підтримка включає комплекс психолого-педагогічних, мовних та професійно-методичних дисциплін і спрямована на досягнення позитивних результатів у професійній підготовці в цього напрямку.

Отже, оптимізація мовно-культурного формування майбутніх учителів початкової школи в процесі навчання в ЗВО зумовлена сукупністю загальних умов навчання. Практично реалізувавши такі педагогічні умови як: посилення внутрішньої позитивної мотивації та формування мовленнєвої культури, що відповідає концепції, орієнтованої на студента; майбутні експерти отримають знання з мови, психології, методик викладання, філософії, етики та естетики; застосування інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації змісту мовної освіти; розвиток естетичної виразності; активізація комунікативної підтримки вчителів у процесі формування мовленнєвої культури учнів може забезпечити професійну підготовку фахівців високого рівня мовленнєвої комунікаційної діяльності.

2.2.2. Операційно-технологічна підготовка учителів початкових класів до педагогічного спілкування

На етапі операційно-технологічної підготовки учителів початкових класів до педагогічного спілкування здійснюється формування готовості майбутніх учителів до педагогічного спілкування шляхом оволодіння компетенціями комунікації, інтеракції та перцепції через забезпечення безпосереднього досвіду педагогічного спілкування.

Таким чином, розвиваються такі здібності та навички професійного спілкування як:

- за предметною програмою навчання моделювання спілкування на основі гуманітарних наук;
- побудова стосунків зі школярами у руслі співпраці та рівнопартнерства на основі педагогічної гуманності і взаємоповаги, любові та відповідальності;
- володіти вербальними та невербальними методами спілкування;
- встановлювати психологічні зв'язки та плідні стосунки з окремими учнями та всією групою учнів;
- виявлення та подолання психологічних бар'єрів і труднощів у спілкуванні з учнями;
- попереджати та конструктивно вирішувати педагогічні конфлікти;
- самоконтроль у спілкуванні.

Потужні можливості у вирішенні поставлених завдань має організація різноманітних видів педагогічної практики майбутніх вчителів. Важливою ланкою в системі підготовки учителів початкової школи є проходження ними практики з позаурочної виховної роботи у сучасній загальноосвітній школі, метою якої є забезпечення початкового досвіду педагогічної діяльності у студентів педагогічних спеціальностей шляхом їх залучення до позаурочної виховної роботи у школі.

У період цього виду практики студенти виступають у ролі помічника учителя початкових класів, класного керівника, вихователя груп продовженого дня, організатора роботи з дитячим колективом школи, керівника шкільних гуртків.

Практика здійснюється в позаурочний час у середньому по 2 години, з яких 1 година відводиться на безпосереднє проведення студентами-практикантами виховного заходу, а 1 година - на його обговорення. Впродовж семестру кожен практикант проводить не менше двох пробних занять і не менше одного контрольного виховного заходу.

Перераховані вище завдання вирішуються і в ході здійснення студентами психолого-педагогічних спостережень за учнями та учнівським колективом, виконання виховних завдань у ролі помічників класних керівників, вихователів груп продовженого дня, організаторів роботи з дитячим колективом школи, керівників шкільних гуртків.

Під час проходження даного виду практики студенти, зокрема, вчать організовувати дитячий колектив та спілкування зі школярами через проведення бесід, диспутів, колективних творчих справ, рухливих, сюжетно-рольових, дидактичних ігор та інших форм позаурочної виховної роботи з учнями, спостерігають та аналізують їх, вивчають роль учителя у їх проведенні, визначають дотримання педагогами вимог до них як професіоналів.

Важливим етапом практики є спостереження та аналіз студентами проведеного виховного заходу згідно певних методичних вимог, серед яких – ведення спостережень за відповідною схемою. Аналіз виховного заходу здійснюється одразу після його проведення. До колективного аналізу готуються всі учасники обговорення, підготовка педагога зокрема розпочинається з перших хвилин проведення заходу.

У процесі аналізу педагог вносить корективи в аналітичні судження студентів. Якщо практиканти не мають досвіду аналізу виховного заходу, то кількість запитань відносно менша, запитання чіткі, лаконічні, зрозумілі усім учасникам обговорення. На перших етапах запитання записуються у вигляді схем відповідей на дошці чи пропонуються на картках (наприклад: «Мені цей захід сподобався тому, що...»).

Коли ж учасники мають досвід колективного аналізу, то нагадувати традиційні запитання не має необхідності. Під час аналізу педагогу слід внести лише додаткові запитання, які розкривають головні причини невдач чи підкреслюють істотні прорахунки в роботі, якщо студенти не змогли самі їх побачити і відобразити в обговоренні.

У процесі аналізу заходу увага студентів звертається на: тему та мету заходу; активність школярів (створення для підготовки до заходу тимчасового учнівського органу «Ради справи», штабу, комітету, робочої групи); проведення заходу (гуманність та демократичність взаємовідносин педагогів, активу, всіх учасників заходу; рівень організованості учнів та їх активність; емоційна насиченість заходу; роль педагога у його проведенні; увага, зацікавленість, дисциплінованість учнів; наявність елементів дискусії, проблемності, відвертості, щирості, співпраці між студентом та учнями; спрямованість заходу на формування особистості, загальнолюдських рис, на підвищення загальнокультурного рівня їх розвитку).

В результаті проведеного аналізу студенти повинні зробити висновки, зокрема, щодо реалізації мети заходу; ставлення учнів до заходу, ступінь їх задоволеності та засмученості; можливості формування у них громадянських рис та якостей; способу організації взаємодії між учителем та учнями, стилю спілкування, емоційного клімату, тощо.

Після спостереження та аналізу проведеного виховного заходу студенти мають обговорити його успішність та висловити відповідні рекомендації.

Студентам пропонуються два варіанти обговорення:

- 1) запитання обговорюються послідовно (спочатку всі по черзі висловлюються стосовно першого запитання, а потім – кожного наступного);
- 2) запитання обговорюються одночасно (кожен висловлюється з усіх запитань).

Загалом, обговорення заходу сприяє формуванню досвіду педагогічного спілкування, розвитку вміння висловлюватися, аргументувати свою позицію.

Студенти під керівництвом кафедри займалися організацією таких видів діяльності в дитячому колективі:

- організаторська (гра «Лідер» - вибори в класі, анкета-скарбничка «Думаю, мрію, пропоную», захист проектів «Наш клас», знайомства класних колективів, збір «Розкажи мені про себе», збір- знайомство «Естафета улюблених занять»);
- художньо-естетична (осінній бал, конкурс- захист «Пори року», конкурс «Козацькому роду нема переводу», конкурс «Шкільна гуморина», диспут «Краса душі чи тіла?»);
- ціннісно-орієнтаційна (анкета «Портрет мого класу» та її аналіз, анкети «Твої захоплення», «Ти і твоя сім'я»);
- пізнавальна (захист фантастичного проекту «Школа майбутнього»);
- спортивна (свята «Сила – грація» і «Тато, мама, я – спортивна сім'я»);
- трудова (ательє добрих послуг, зустрічі з відомими майстрами).

Ці та інші проведені заходи не лише сприяли підвищенню рівня культури педагогічного спілкування, але й організації дитячого колективу, покращенню його психологічного клімату, налагодженню позитивних взаємостосунків між учнями та майбутніми учителями початкових класів.

Одними із критеріїв оцінки проведення виховного заходу є прагнення до власних творчих пошуків, ґрунтовне й майстерне володіння основними педагогічними здібностями (комунікативними, організаційними, перцептивними).

Паралельно здійснюється розвиток організаторських, комунікативних, конструктивних та інших умінь і навичок самих практикантів у ході проведення зборів загону, тематичних днів, конкурсів, вікторин, свят, прогулянок, екскурсій, ігор, спортивно-оздоровчих заходів, зустрічей, занять гуртків, організації виставок тощо.

Найбільш довготривалою та ґрунтовною визнається переддипломна педагогічна практика, яка є завершальним етапом безпосередньої професійної підготовки фахівців. Вона передбачає роботу практиканта з певним дитячим

колективом впродовж восьми тижнів, що дає великі можливості для глибокого, цілісного і систематичного вивчення школярів у процесі педагогічного спілкування та взаємодії з ними.

За період проходження практики студент має можливість розширити свою загальну професійну компетентність, закріпити ціннісні установки, погляди, орієнтири, вивчити досвід роботи класовода, поспостерігати за стилем організації спілкування зі школярами, характером взаємостосунків між самими школярами та школярами і учителем, побачити у дії стилі вирішення конфліктних ситуацій та конфліктів в учнівському і педагогічному колективах, продовжити розвивати свої професійні якості, здібності, удосконалювати власну культуру педагогічного спілкування, формувати власний професійний ідеал як майбутнього учителя початкових класів. Майбутні педагоги вчать самостійно передавати інформацію і забезпечувати ефективне її засвоєння школярами, залучати дітей до співпраці, використовувати особистісно орієнтований підхід до учнів у процесі навчально-виховної роботи, регулювати міжособистісні стосунки у дитячому колективі, організовувати взаємини з дітьми у процесі спільної діяльності.

Формування комунікативних умінь та навичок у майбутніх педагогів відбувається паралельно і на третьому етапі їх комунікативного вдосконалення, мова про який йтиме далі.

Творчість, на нашу думку, є обов'язковою передумовою організації навчально-виховного процесу у сучасному ВНЗ, зокрема, педагогічному, та кінцевою метою його освітньої діяльності. Відтак сьогодні ВНЗ має виховати не просто вчителя, а вчителя-творця – творця своєї особистості, свого педагогічного генія, своєї професійної майстерності.

М.Каган вбачає можливість творчого розвитку людини через включення її в різні види творчої діяльності (Литовченко, В., 2014). Ми згодні з такою позицією науковця і переконані, що сьогодні перед педагогічними закладами постає важливе завдання – залучити студентів до творчої педагогічної діяльності в рамках освітнього процесу.

Професійно зорієнтована творчість майбутніх учителів як шлях їх удосконалення в педагогічному спілкуванні має пронизувати увесь навчально-виховний процес ВНЗ, аудиторну та позааудиторну роботу. Надалі пропонуємо з'ясувати можливості довготривалих конкурсів у справі формування культури педагогічного спілкування студентів через їх творчість.

Ми дійшли висновку, що організація довготривалих конкурсів сприяє формуванню у майбутніх педагогів професійно-ціннісних мотивів, цінностей, інтересу до педагогічної професії, забезпеченню гуманістичної спрямованості у підготовці фахівців, виробленню цілісної педагогічної позиції, розвитку необхідних професійних якостей (зокрема, професійної творчості) у діяльності, спілкуванні, взаємодії з оточуючими та власному професійному становленні.

Ефективним шляхом комунікативної підготовки, на нашу думку, є проведення різноманітних форм педагогічної просвіти студентів, залучення їх до різних форм вивчення історичних віх становлення педагогіки.

Так, в рамках проведення на кафедрі форумів, виховних годин, конкурсів, наприклад «Конкурс декламаторів української поезії, присвячений 207-й річниці від дня народження Т.Г. Шевченка». Від студентів вимагалось проявити високий рівень культури писемного мовлення та ораторської майстерності, вміння захоплювати слухачів своєю декламацією.

Ми переконані, що формуванню означених умінь та навичок повинна сприяти системна, послідовна робота на всіх етапах професійної підготовки майбутніх учителів.

Однак, проаналізувавши зміст основних дисциплін, можемо зробити висновок, що їх вивчення не повинно бути єдиним шляхом формування та розвитку культури педагогічного спілкування у майбутніх педагогів, оскільки воно не забезпечує у повній мірі безпосереднього досвіду їх комунікативної діяльності, формування та вдосконалення умінь, навичок організації оптимального педагогічного спілкування.

2.2.3. Оцінно-рефлексивна підготовка учителів початкових класів до педагогічного спілкування

На даному етапі комунікативної підготовки учителів до педагогічного спілкування слід сприяти формуванню здатності до рефлексії у педагогічному спілкуванні як: «процесу самопізнання суб'єктом внутрішніх психологічних станів і актів» (Лалак Н., 2009). Також необхідно забезпечити формування навичок самооцінювання, моделювання програми самовдосконалення у педагогічному спілкуванні та її реалізації.

У психолого-педагогічній літературі розкривається цілий ряд важливих аспектів проблеми педагогічного спілкування, описаних нами у першому розділі. Але сучасна практика засвідчує протиріччя між знаннями, отриманими учителем у період навчання у ВНЗ, і вміннями використовувати їх в умовах конкретної педагогічної діяльності, коли доводиться приймати швидко відповідальне рішення у нових, як правило, неочікуваних ситуаціях.

Пояснюється це тим, що педагогічне спілкування може успішно здійснюватися завдяки не лише відповідній теоретичній підготовці вчителя, але й озброєнню його певними навичками та вміннями. Це озброєння має носити цілеспрямований і грамотно побудований з психолого-педагогічної точки зору характер. Тому сьогодні йде мова про активні форми та методи групової соціально-психологічної підготовки учителів до педагогічного спілкування, формування та корекції їх комунікативних умінь.

Групова форма роботи у ХХ сторіччі активно вивчалася такими зарубіжними науковцями як Д.Пратт, З.Фрейд, А.Адлер, Л.Вендер, Т.Барроу, С.Слевсон, О.Вольф, Я.Морено тощо.

Одним із найвідоміших, хто стояв у витоків даної проблеми, правомірно вважають видатного американського психолога, автора поширеної в усьому світі недирективної психотерапії, одного із основоположників гуманістичної психології К.Роджерса. Психолог-гуманіст вперше особистісно-центровану

психотерапію здійснював не лише у формі індивідуальної психотерапевтичної взаємодії із клієнтом, а й у роботі з малими групами та націями, що сприяло появі у 60-70-тих роках особистісно-центрованого навчання, що будувалося на основі трьох «необхідних і достатніх умов» гуманізації будь-яких міжособистісних взаємостосунків – безоціночне позитивне прийняття іншої людини, її активне емпатійне слухання та конгруентне самовираження у спілкуванні з ним (Коваль Л. В., 2009).

Відомий американський психолог К.Рудестам є автором адресованої психотерапевтам та психологам-практикам монографії «Групова психотерапія», що є спробою об'єднання теорії та практики. Саме в ній автор ґрунтовно описує загальні питання організації психокорекційних груп (членство в групах, керівництво ними, цілі груп, зміст їх роботи, процеси в групах та етика груп), представляє різні моделі малих груп, описані нами далі

Вивчивши подальший розвиток практики групової психокорекції, можна зробити висновок, що саме із гуманістичною психологією, по суті, пов'язане широке розповсюдження форм групової психологічної роботи, зокрема, соціально- психологічного тренінгу.

Вітчизняна психологічна наука активно звертається до вивчення проблеми групової тренінгової роботи. Л.Петровська вважає, що основою метою психологічного впливу соціально-психологічного тренінгу є «розвиток компетентності у спілкуванні» оскільки розвиток психологічної компетентності здатний допомогти у вирішенні цілого ряду соціально-психологічних проблем, що породжуються сучасною технічною революцією з її збільшенням міжособистісних контактів, ускладненням форм спілкування, інтенсифікацією управлінської діяльності, а усі різновиди тренінгу, представлені у вітчизняній практиці психологічного впливу, можна в певній мірі упорядкувати, асоціюючи з трьома базовими аспектами спілкування, що виділяються у працях Г.Андрєєвої та інших науковців, а саме із його перцептивними, інтерактивними та комунікативними аспектами (Кипиченко Н. С., 2012).

Так, Л.Петровська говорить про перцептивно орієнтований тренінг як метод діагностики і корекції соціально-перцептивних утворень учасників тренінгу, що базується на інтенсифікації умисного міжособистісного зворотнього зв'язку в рамках групового спілкування на суб'єкт-суб'єктних принципах (Кипиченко Н. С., 2012).

Також перцептивно орієнтований тренінг вона називає засобом розвитку компетентності у спілкуванні, підкреслюючи його основну, на її думку, соціальну функцію. Як бачимо, дана точка зору відрізняється від описаної нами вище позиції, що відстоюється гуманістичною психологією, яка, до того ж називає тренінг формою групової роботи, а не методом чи засобом.

Таким чином, Л.Петровська заперечує позицію західної гуманістичної психології, вважаючи утопічними її надії на широкі соціальні перетворення через соціально- психологічний тренінг.

Ми не можемо цілком погодитися із даним твердженням, оскільки також покладаємо на дану форму соціально-психологічної корекції значно ширші та глобальніші завдання, серед яких, звісно, є і розвиток комунікативної компетентності (що й буде описано далі).

Перцептивно орієнтований тренінг за Л.Петровською працює згідно з наступними принципами: принцип «тут і тепер», принцип персоніфікації висловлювань, принцип акцентування мови почуттів, принцип активності, принцип довірливого спілкування, принцип конфіденційності. Тут ми можемо побачити часткову аналогію із принципами роботи психокорекційних груп, описаних К.Рудестамом.

Проблема активного соціально психологічного навчання досліджується і сьогодні (М.Баграмянц, А.Бодальов, О.Леонтьєв, В.Кан-Калик, Г.Ковальов, А.Коломієць, В.Сластьонін та ін.). Зокрема, Т.Яценко на основі основних положень педагогічної системи А.Макаренка, В.Сухомлинського, а також ідей, представлених у роботах академіка А.Бодальова, принципів тренінгової практики, розробленими вітчизняними психологами Л.Петровською,

Г.Ковальовим, Ю.Ємельяновим, розробила методика АСПН – метод активного соціально-психологічного навчання (Дусь, Н. А., 2007).

Науковцем доведено, що даний метод являє собою цілісну психолого-педагогічну систему, здатну надати допомогу людині у глибинному пізнанні іншої людини і самого себе, адже багаторівневий зворотній зв'язок від учасників навчання дозволяє кожному побачити своє відображення в очах різних людей, отримати інформацію про те, як сприймається його поведінка, зрозуміти обмеженість власних засобів спілкування, їх недосконалість, позитивні сторони своєї особистості.

У процесі роботи над методикою АСПН Т.Яценко виходить із тези О. Бодальова про те, що: «людина цілісна, і будь-який виховний вплив викликає складний ефект, спричиняючи зміни у фізичному стані, емоційно-моральному настрої, пізнавальних процесах та інших характеристиках її особистості» (Жирун О., 2010).

Методика передбачає включення людини в процес навчання, в якому задіяні всі три сфери: когнітивна, емоційна і поведінкова. Навчання передбачає, що зміни в одній із сфер зумовлює зміни в усіх інших. Саме тому, що в процесі роботи в групі досягається розуміння суб'єктом цілісності структури власних внутрішніх тенденцій поведінки, які деструктивно впливають на процес взаємодії з навколишніми її людьми, у членів групи з'являється можливість психокорекції власних психічних якостей з метою підвищення виховної функції педагогічного спілкування.

Ми вважаємо, що вдосконалення культури педагогічного спілкування майбутніх вчителів початкової школи відповідно до описаних нами принципів комунікативної підготовки найбільшою мірою можливе шляхом упровадження відповідного спецкурсу з елементами тренінгу «Основи педагогічного спілкування: від теорії до практики», який розробила науковиця Дусь Н.А. Цей курс можна адаптувати і до навчання вчителів початкових класів в інститутах післядипломної освіти.

У роботі спецкурсу повинні брати участь групи учасників, які створюються на основі найважливіших положень формування тренінгових груп, описаних вище: навчальна група гетерогенна, переважно (різномірною) у статевому відношенні, закрита (не поповнюється після початку занять); загальна кількість робочих годин – 54; заняття можуть проводитися впродовж всього навчального року один раз на тиждень чи протягом половини навчального року по два рази на тиждень; робота може проходити у спеціальній аудиторії та у спеціально відведений час; керівник і члени групи нарівні підкоряються принципам і процедурам спецкурсу; необхідними є емоційна включеність керівника в груповий процес, привабливість керівника як ідеальної моделі члена групи, його щирість у взаємостосунках з іншими учасниками; цілісність виховного процесу, що передбачає тісний взаємозв'язок усіх методичних прийомів і їх спрямованість на розширення самосвідомості суб'єкта; важливим фактором навчання у групі є переживання її учасниками радості від відчуття можливостей психологічного пізнання, проникнення в світ інших людей і свій особистий, ефективність роботи групи в значній мірі визначається тим, наскільки у суб'єкта сформувалися нові перспективні лінії його самостановлення, психокорекції та самозмін; усім учасниками слід бути активним учасником, а не спостерігачем групового процесу (уміти активно слухати, усвідомлювати перешкоди у процесі спілкування), йти у конфронтацію – уміння йти на зіткнення, ставити запитання, виявляти підтримку, встановлювати зв'язки, співпереживати, здійснювати пізнавальну переробку досвіду, отриманого у групі, робити висновки, оцінювати події, явища у групі, відображати свої почуття, емоції, брати на себе відповідальність, приймати людину такою, яка вона є, дотримуватися етичних норм, звертатися один до одного на «ти» і по імені, бути завжди відповідальним за свої слова і вчинки, приймати себе та інших такими, якими вони є, пам'ятати, що все відбувається «тут» і «зараз» і має проходити на добровільних засадах.

Робота має організовуватися відповідно до принципів добровільності, конфіденційності, незловживання заохоченнями та покараннями, індивідуального підходу. З метою недопущення до роботи спецкурсу «випадкових» (незацікавлених) учасників, варто провести первинний відбір у формі вступної лекції-бесіди, спрямованої на висвітлення основних теоретичних передумов, розкриття особливостей функціонування групи, очікуваних результатів роботи.

Далі організовується і вторинний відбір із числа тих учасників, які все ж виявили бажання займатися у групі. З ними проводиться бесіда-дослідження на тему: «Я і спецкурс», де потрібно дати відповіді на три запитання: «Який я у спілкуванні?», «Чи можу я стати кращим?» і «Що я маю для цього зробити?».

Учасники в ході занять ознайомлюються з основними компонентами культури педагогічного спілкування як окремими розділами курсу, але цей поділ є суто формальним та відносним. Наприклад, розглядаючи проблему конфліктності, учасники обов'язково з'ясовуватимуть ускладнення та бар'єри як можливі причини їх виникнення. Також перед вивченням кожної теми обов'язковими є відповідні дослідження (анкетування, тестування), що дасть можливість визначити потенціал учасників із того чи іншого компонента та з'ясувати їх особистісні проблеми.

Вивчення основ комунікативного аспекту культури педагогічного спілкування розпочалося із вивчення рівня розвитку у студентів комунікативних здібностей, їх комунікабельності. Тому робота спецкурсу здійснюватиметься у формі трикрокової моделі, що, на думку його автора, добре сприяє реалізації усіх вищеописаних умов ефективної комунікативної підготовки учителів початкових класів.

У мікроструктуру окремого тренінгового заняття входять ті ж три етапи загальної комунікативної підготовки студентів:

1. етап мотиваційно-ціннісної підготовки (усвідомлення учасниками психолого - педагогічних основ відповідного аспекту проблеми, що розглядається на занятті; проводяться психологічні обстеження

учасників з метою вивчення їх потенціалу по даній проблемі, позиції щодо її актуальності та шляхів вирішення, вправи на усвідомлення власних «проблем» як педагога);

2. етап операційно-технологічної підготовки (здійснюється безпосереднє формування готовості майбутніх учителів до оптимального педагогічного спілкування в рамках відповідного його аспекту);
3. етап оцінно-рефлексивної підготовки до педагогічного спілкування (шліфування умінь та навичок його організації, моделювання програми комунікативного самокорекції та самовдосконалення).

Варіанти організації роботи: а) перші два етапи реалізуються упродовж двох годин на лекційному занятті, третій – на окремому двогодинному практичному занятті; б) перший етап – на двогодинному лекційному занятті, а другий і третій – комплексно на практичному.

Загалом у ході роботи спецкурсу заплановані наступні методи роботи: групова дискусія (тематична, біографічна); проєктивний малюнок («Мій ідеальний партнер у спілкуванні», «Учень, якого я чекаю»; вільний малюнок (за бажанням); перехресний малюнок («Моя робота в групі АСПН» і «Дорога мого життя»); малюнок кризової ситуації в групі; розмовне малювання (спілкування в парах за допомогою ліній, образів, фарб, користуючись одним аркушем); додаткове малювання (аркуш іде по колу, малюнок виконується по черзі); прийом вільних уявлень («Наша група «ДО і ПІСЛЯ»); розігрування рольових ситуацій (наприклад, учителя, що ображає учня та учителя, ображеного учнем); психодрама (ілюстрована: програється ситуація, про яку йдеться; схематизована: одну і ту ж сцену програє вся група; спонтанна); відеотренінг; психогімнастика (опирається на міміку, жести, рухи: «Подолання труднощів», «Заборонений плід – покарання чи заохочення?»); професійно-зорієнтовані завдання; завдання на розвиток педагогічної рефлексії; моделювання карти (програми) самовдосконалення; метод професійного моделювання «Я- реальна – «Я – ідеальна».

Після закінчення роботи спецкурсу проводяться повторні психологічні обстеження учасників з метою усвідомлення ними якісних змін, досягнутих у результаті відвіданих занять, бесіди з метою колективного самоаналізу членів тренінгової групи в плані комунікативної майстерності.

Свою ефективність у комунікативній підготовці учасників доводить ведення ними щоденників самоспостережень «Я бачу. Я чую. Я роблю висновки», в яких студенти висвітлюють свої власні досягнення та недоліки, неточності, проблеми, здобуті у процесі педагогічної практики, безпосереднього досвіду спілкування з молодшими школярами, педагогічні знахідки, здійснюють ретельний аналіз та оцінку своєї комунікативної поведінки та поведінки одногрупників, колег, учнів і, як наслідок, роблять висновки про їх доцільність, формулюють поради щодо їх уникнення чи розвитку.

Проведений аналіз підтвердив припущення про те, що активна комунікативна підготовка шляхом організації спецкурсу з елементами тренінгу є високо ефективною, успішно може використовуватися в педагогічних вузах та інститутах післядипломної освіти, оскільки суттєво підвищує їх загальну психологічну культуру спілкування. Саме в таких умовах майбутній учитель початкових класів, який не має безпосереднього досвіду комунікативної діяльності, отримує міцну основу для її успішного здійснення в майбутньому.

2.3. Система формування культури мовлення учителів початкової школи як основи ефективного педагогічного спілкування

На сучасному етапі досконале володіння мовою стає важливим компонентом професіограми вчителя. Адже повне вираження особистого професійного таланту – через слова. Таким чином людина може розпізнати, що вона знаходиться в різних життєвих ролях, налаштувати процес

міжособистісного спілкування, забезпечити ефективну взаємодію в колективі. У зв'язку з цим питання освіти оратора, свідомого використання мови як засобу самотворення, самоствердження і самовираження, загальнолюдської цінності є дуже актуальним, адже сьогодні культура мови є єдиними у сфері духовної цінності для кожного та суспільства..

У навчанні й вихованні учнів кожен учитель має бути прикладом, бо кожен має особливу мову й культуру, має бути надійною опорою для самостійного висловлення думок, розвитку людських почуттів. Сьогодні перед викладачами ВНЗ стоїть завдання дати кожному студенту змогу оволодіти засобами професійної комунікації.

Комунікативна компетенція – це здатність володіти мовними методами спілкування та як інформаційною частиною. Комунікативна компетентність визначається як творча здатність людини використовувати перелік мовних засобів (висловлювання, дискурс тощо). Ця здатність ґрунтується на знаннях людини та підготовці до її адекватного та доцільного використання (Захарчук, З. О., 2015).

Словниковий запас студентів, особливо останніми роками, має тенденцію активізувати «зменшені» словникові засоби, і має можливість без обмежень спілкуватися з усіма стилістичними опонентами: молодіжний, кримінальний жаргон, музичний жаргон, діловий жаргон, комп'ютерний жаргон.

Взаємопроникнення сленгу різних кодових груп, особливо кримінального, у студентський сленг, ймовірно, можна пояснити загостренням кримінальних ситуацій деяких студентів та надмірною романтизацією життя у кримінальному світі. Тому вивчення мови та культури сучасних студентів-майбутніх учителів – це велика виховна робота для молоді, яка потребує сприйняття духовної істини: «культура мовлення - не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність для народу».

Учитель майбутнього – це людина, яка не лише відповідає за якість роботи, а й відповідає за дух і мікроклімат колективу, підтримує зв'язок

мовою. Тому мовлення майбутнього вчителя має бути змістовним, правильним і чистим (літературною); точним, логічним, багатим, доречним, виразним і образним. Використовувати жаргонні, нецензурні, грубі слова вчитель не має права.

Учні повинні засвоїти правила поведінки, засвоїти формули мовного етикету, пам'ятати, що необхідною і важливою частиною спілкування є «ввічливий контакт» між комунікантами, особливо ситуації привітання, знайомства, прощення, подяки, вибачення, привітання. І ці ситуації є найпоширенішими, що підтверджує складений список із 1200 слів, отриманий статистичними дослідженнями спонтанних виступів учнів, записаних на магнітофони.

Основною метою мовної освіти нелінгвістів у майбутньому є складання та оформлення фахових текстів і документів шляхом ознайомлення з термінологією та мовними характеристиками обраної професійної мови, з метою формування комунікативної компетентності, професійно-орієнтованого високого рівня. Від цього залежатиме формування всіх інших здібностей, необхідних майбутнім фахівцям для успішної діяльності в суспільному житті.

Професійна мовно-мовленнєва підготовка – це сфера, де молодь вчиться використовувати мову як інструмент досягнення успіху у професійній сфері, що, звісно, не залишить студентів байдужими до таких курсів і тем. Для встановлення відповідності, групової та колективної взаємодії рекомендується використовувати різноманітні комунікативні вправи та завдання, етюди, соціально-рольові ігри. (Голик С., 2013).

Увесь навчальний матеріал потрібно поєднувати "наскрізним сюжетом": ділові взаємовідносини у виробничому колективі. Кожне заняття - це один із етапів типізованих стосунків ("Прийом на роботу", "Перший день у колективі", "Нарада", "Доповідь", "Прийом відвідувачів"). Учні в таких іграх будуть активно брати участь у діалогах та дискусіях, стимулюватимуть їх інтерес, допомагатимуть розвивати професійні та важливі мовленнєві

навички, навчатимуться добирати «правильні» слова для побудови дружніх стосунків у колективі.

Підвищенню рівня культури професійного мовлення студентів сприяє збагачення їх активного лексичного словника. Зазначимо, що найдоцільніше використовувати для цього тексти різних стилів, вправи, завдання, побудовані на матеріалі професійного педагогічного спрямування. Доцільним є застосування ефективного прийому "периферійного зору" (Н.В. Бондаренко), який передбачає дібраний лексичний матеріал активізувати за допомогою таблиць.

Розвиток мовних і мовленнєвих навичок та розвиток цінностей сучасної молоді (людської культури, людської природи, самооцінки, свободи та грамотного мовлення тощо) допомагають висвітлити взаємозв'язок між вербальним і невербальним спілкуванням (зверніть увагу на зовнішню поведінку учасників розмови).

У такому класі учні повинні сісти у вигляді «підкови», щоб спостерігати за мімікою, жестами, позами один одного. Потім необхідно проаналізувати зовнішню роботу комунікатора з учнями, підкресливши, які невербальні засоби сприяють ефективності спілкування. Після такого навчання мовленнєва поведінка учнів має змінитися: вони стануть уважнішими, привітнішими, краще висловлюватимуть свої думки, іншим буде ставлення до мови та вибору способів висловлювання.

Аналіз рівня сформованості мовленнєвих умінь студентів засвідчує, що причинами недостатнього рівня розвитку їх мовленнєвої культури є знижений інтерес до читання, у тому числі художніх текстів, зокрема рідною мовою; низький рівень сформованості навичок швидкого й осмисленого читання; байдужість до гуманітарних дисциплін, зокрема до мови як предмета шкільної програми, усвідомлення практичної необхідності володіння нею; відсутність потреби у системному засвоєнні нормативної граматики, що продукує поверховість, фрагментарність знань, навичок користування довідковою літературою (словниками, довідниками та ін.), що зумовлює консерватизм

знань, поступову тенденцію до їх зменшення і, зрештою, відставання від розвитку загальнонародної мови, адже норми літературної мови змінюються, вдосконалюються, вимагаючи від її носіїв уваги до процесів цього вдосконалення (Білавич Г. В. & Стамбульська Т. І., 2016).

Основу культури мовлення складають глибокі знання рідної мови. Тому значну роль у формуванні мовленнєвої культури відіграють заняття, спрямовані на поглиблене вивчення української мови. Щодо школи, то там учнів навчали мови, та не навчили володіти нею, застосовувати набуті знання в конкретній мовленнєвій ситуації. Мова здається студентам чимось звичним і простим, а насправді цей дивний феномен людини надзвичайно складний. Саме тому знати мову - ще не означає володіти нею.

Після того, як учні засвоїли шкільну програму з мови, вони думають, що це кінець мовної освіти. Звичайно, щоб «розібратися» в будь-якій сфері діяльності, потрібно 3,5-5 тисяч слів. Але мова народу – це близько 200 000 слів (понад 130 000 записано в сучасних словниках). Тому багатство національної мови повинно виховувати прагнення до індивідуального мовного багатства. (Брітікова К., 2014). Одним із найефективніших засобів формування національної мови та культури є гарний приклад-зразкове мовлення. Це не лише класичний і сучасний художній майстерський твір, а насамперед це виступ батьків-сім'ї, вчителя-школи, викладача-вищої освіти.

Студенти повинні постійно мати взірць мовної майстерності педагога з метою наслідування. Проте, на жаль, переважна частина викладачів ВНЗ недостатньо володіють українською мовою, в їхньому мовленні нерідко можна почути різноманітні жаргонізми; зловживання іншомовними термінами; трапляється й невиправдане («панібратське») вживання просторічних слів.

Аналізуючи факт наслідування і об'єкти, яких наслідують студенти, не можна поза увагою залишити питання: що саме вибирають для наслідування студенти, які якості мовлення привернули їх увагу в індивідуальному стилі мовлення професіоналів?

Опитування виявило, що найбільш помітною ознакою, на яку студенти звертали увагу у мовленнєвій діяльності педагогів вищої школи, вчителів, читців-професіоналів, - це техніка мовлення та багатство інтонування. Водночас не можна не враховувати той факт, що студенти з невисоким рівнем сформованості мовленнєвих умінь, недостатнім рівнем сформованості культури мовлення досить часто обирають об'єктом наслідування людину, стиль мовлення якої не є еталоном у професійному розумінні

Щодо наслідування, то це питання цікавило В.С. Коломієць, у дослідженні якої приділялась значна увага наслідуванню студентами мовленнєвих умінь викладачів педагогічних навчальних закладів. У мовленні викладачів студенти відзначали демократичний стиль спілкування, а отже, відповідну лексику, силу і гучність голосу, інтонаційну варіативність, спрямовану на взаємодію із слухачами. Автор доходить висновку, що це сприяє активізації інтересу студентів до певного стереотипу (норм) мовлення та особистого спрямування на необхідність досягнення певного якісного рівня педагогічного мовлення (Білавич Г. В. & Стамбульська Т. І., 2016).

Із цією метою рекомендуємо у процесі формування мовленнєвої культури застосовувати комплексні дидактичні ігри, при моделюванні яких має бути передбачена реалізація прийомів перевтілення, наслідування "когось", певної дійової особи.

Доцільно зазначити, що особливості процесу навчання мовленнєвої майстерності і культури мовлення залежать не лише від педагога, оточення, змодельованого й керованого навчального процесу, а й від індивідуальних характерологічних якостей особистості студента в цілому (індивідуальні здібності студента до мовлення, чуття особливостей мови, ритмічність, голосова гнучкість і емоційність; мотиваційна спрямованість особистості на оволодіння професійними якостями вчителя).

Таким чином, здійснений нами аналіз проблеми дозволяє підсумувати, що головними засадами формування культури мовлення у майбутніх педагогів є знання й шанування рідної мови, бажання їх постійно збагачувати і

поглиблювати; інтерес, увага до мови взагалі й до рівня власного мовлення зокрема; поліфункціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній значущості рівня культури мовлення педагога; знання різних функціональних стилів мовлення (їх сутності, позитивних й негативних щодо педагогічної професії рис); усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення і не мовленнєвих (екстралінгвістичних) структур; увага до змін норм мови, які фіксуються у нових виданнях словників, правописних збірниках; критичне (й творче) ставлення до написаного і промовленого слова, звіряючи його з кодексами норм, практикою визнаного зразка (письменника, учителя, лектора); створення у вищому навчальному закладі атмосфери доброзичливої уваги і до мовлення викладачів, і до мовлення студентів.

Основні причини недостатнього рівня культури мовлення такі:

1. Більшість сучасних учнів мало читає, зокрема художніх текстів; окремі мовці не володіють навичками швидкого й осмисленого читання, у них слабо розвинені почуття естетичного задоволення від спілкування з книгою.
2. Вік технократії виробив у багатьох людей байдужість до гуманітарних дисциплін, зокрема до мови як предмета шкільної програми (література має більше засобів естетичного і виховного виливу), у зв'язку з цим подекуди втрапились елементи творчості, усвідомлення практичної необхідності знання мови, потреби системності у засвоєнні нормативної граматики, а це продукує поверховість, фрагментарність знань тощо.
3. Практика білінгвізму, яка в Україні має деформований зміст, спричинює у деяких мовців численні явища інтерференції, звільнитися від яких можна лише за умови глибокого знання систем обох мов. Дотримання цієї умови необхідне і при перекладах (для практичного застосування у конкретній сфері діяльності) спеціальної наукової чи технічної літератури з російської мови українською. При перекладах з інших мов також трапляються русизми саме внаслідок тривалого користування в науці лише російською мовою.

4. Відсутність в окремих людей навичок користування довідковою літературою (словниками, довідниками тощо), а часом і недостатність таких видань зумовлюють консерватизм знань, поступову тенденцію до їх зменшення і, зрештою, відставання від розвитку загальнонародної мови, адже норми літературної мови змінюються, удосконалюються, вимагаючи від її носіїв уваги до процесів цього вдосконалення. Відсутні навички постійного навчання, у тому числі й мови, - для багатьох воно закінчується разом з отриманням диплому.

5. Одним із найефективніших засобів формування загальнонародної мовленнєвої культури є добрий зразок. Це не тільки твір класика, сучасного майстра художнього слова, а й передусім мова батьків - у сім'ї, вихователя - у дитячому садку, учителя - у школі. Та чи завжди їх мовлення зразкове?! І чи завжди такі еталони культури мовлення, як преса, радіо і телебачення, відповідають сучасним вимогам?! А чи завжди театр і кіномистецтво пам'ятають про свою функцію у вихованні етики, у тому числі мовленнєвої, глядача-мовця?!

6. Поява час від часу "модних віянь" у мовленнєвій практиці суспільства - то на іншомовні слова, то на ультрапуризм, то на вульгаризацію спілкування і т. ін. - і можливість потрапити під їх вплив окремих мовців є загрозою не меншою, аніж байдужість до власного мовлення. Найгірше те, що "модні" тенденції засвоюють не ті, хто володіє літературною мовою, а саме ті, хто повинен би її навчатися (знавець мови "модним" слівцем може й не погіршити свого доброго мовлення, а лише з відчуттям стилю його "оздобить") [25; 102].

Отже, щоб підвищувати рівень мовленнєвої культури, необхідно:

- 1) поважати мову, якою ви говорите, і людей, з якими ви володієте цією мовою;
- 2) багато читати - творів різних стилів, майстрів індивідуального художнього стилю, читати вдумливо, прагнучи до системності у підборі літератури;

- 3) намагатися, користуючись на практиці кількома мовами, добре оволодіти нормами кожної з них, осмислити їх специфіку, не допускати змішування мовних явищ, усувати прояви інтерференції;
- 4) незалежно від сфери їх діяльності, відстежувати зміни в специфікаціях, зафіксованих у новій версії словника, збірниках правопису тощо;
- 5) критично (і проявляти творчість) письмові й усні тексти та порівнювати їх із нормами та практиками визнаних (і видатних) зразків (письменників, викладачів, викладачів тощо);
- б) не дотримуйтесь «модних» тенденцій, які демонструються в особистих публікаціях, авторах, соціальних чи професійних групах (наприклад, використання іншомовних слів, жаргону, термінології, стилю мови «телеграм», навмисне спрощення тощо).

Окрім цього, рекомендуємо використовувати тренувальні вправи, що сприятимуть підвищенню рівня культури мовлення вчителя. (Додаток В)

Тому головною теоретичною основою мовної культури є розуміння мовних норм, розуміння функціонального стилю літературної мови, усвідомлення взаємозв'язку між мовними системами, фонетичними структурами та нефонетичними (іншомовними) структурами. Практичними засадами культури мовлення вважаємо систематичність знань, їх постійне поглиблення, інтерес, увагу до мови взагалі і до рівня класного мовлення зокрема, поліфункціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній цінності високого рівня культури мовлення.

Висновки до другого розділу

У ході дослідження визначено умови розвитку культури мовлення майбутніх учителів початкових класів: урахування індивідуально-психологічних характеристик суб'єктів навчального процесу задля можливості забезпечення індивідуальної траєкторії саморозвитку й самореалізації; формування у майбутніх учителів стійкої мотивації до потреби

вдосконалення індивідуальної культури мовлення; створення розвивального мовленнєвого середовища у навчальному процесі; оптимального поєднання традиційних та електронних засобів навчання задля розвитку культури усного і писемного мовлення в майбутніх учителів; використання інформаційно-комунікаційних технологій як засобу керування навчальною діяльністю майбутніх учителів початкових класів.

Використані критерії та виокремлені на їхній основі рівні сформованості культури мовлення дали змогу визначити фактичний рівень мовленнєвої підготовки учителів початкових класів. Результати констатувального дослідження дозволили виявити недоліки мовленнєвої підготовки студентів та визначити на їх основі лорієнтири методики розвитку культури мовлення майбутніх учителів української мови і літератури з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Для оцінювання якості розвитку комунікативних якостей мовлення у майбутніх учителів було виокремлено такі критерії: когнітивний (показники: обізнаність із комунікативними якостями; змістовність мовлення; правильність і чистота мовлення; точність, логічність мовлення; виразність і образність мовлення); проективно-стратегічний (показники: вміння планувати, підтримувати і завершувати спілкування; уміння орієнтуватися на співрозмовника, передбачати його реакцію; уміння доречно використовувати мовні і немовні засоби виразності); оцінювальний (показники: вміння оцінювати комунікативні якості мовлення інших мовців, партнерів по спілкуванню (взаємооцінювання); вміння оцінювати власні комунікативні якості мовлення (самооцінювання); вміння контролювати вживання комунікативних якостей мовлення (самоконтроль, взаємоконтроль).

Процес формування культури мовлення у майбутніх педагогів в умовах професійної підготовки можна прискорити шляхом введення спеціальної педагогічної системи.

Високий рівень мовної культури є невід'ємною рисою культурної людини. Удосконалювати свою мову - завдання кожного з нас. Для цього

потрібно звернути увагу на свою мову, щоб уникнути помилок у вимові, вживанні форм слів, структурі речень. Треба постійно збагачувати свій словник, вчитися відчувати свого співрозмовника, уміти відбирати найбільш відповідні для кожного випадку слова і конструкції.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено нові вимоги до мови та культури особистості в розвитку національної системи освіти на цьому етапі. Це вимагає забезпечення ефективності соціального спілкування між людьми, їх соціальної взаємодії та вирішення професійних проблем. Уміння переконливо і досконало висловлювати свої ідеї знайшли своє підтвердження у працях відомих мислителів минулого і активно досліджуються на цьому етапі. Сучасні теорії та практики культури мови та стали темою досліджень науковців у галузях психології, педагогіки, лінгвістики, методики викладання мови, культури та філософії. Історія наукового розуміння проблеми мовленнєвої культури особистості в українських дослідженнях є своєрідною, так, як довгий час формувалася в складний період відсутності своєї держави та чужої політичної, економічної й духовної експансії.

Факти довели, що вчені вважають, що оволодіння мовною культурою є проявом освіченості людини та дієвим чинником успішного міжособистісного спілкування в суспільстві. Тому передумовою високої культури усного мовлення є оволодіння знаннями її системи на рівні звуку, лексики, граматики, стилю, а також критеріями оцінки — точності, логічності, чіткості, виразності, чистоті, стилістиці. гнучкість і навички оратора - це використання літературних норм, мовного дизайну, вимови та акценту.

2. У дослідженні встановлено, що формування мовної особистості відбувається в системі координат, яка визначається системою цінностей, створеною людьми, моделями соціальної поведінки, характеристиками сприйняття та когнітивними характеристиками, які вона репрезентує в інших полікультурних ситуаціях.

Мовна освіта вважається основою формування пізнавальної та творчої особистості з високим рівнем комунікативної компетентності. Акцент на інноваційних методах формування мовної культури в структурі педагогічних

обмінів визначається завданнями, які стоять перед сучасною початковою школою з огляду на Нову українську школу.

Охарактеризовано і з'ясовано стан сформованості культури мовлення учителів початкової школи.

3. Практикою доведено, що формування мовної культури вчителя початкових класів відбувається за рахунок забезпечення повного набору умов навчання: посилення притаманної позитивної мотивації та формування мовно-культурної концепції, що відповідає студентоорієнтованості; оволодіння мовою, психологією, викладанням, філософією, етикою та естетикою; застосування інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації змісту мовної освіти; розвиток естетичного вираження мовлення; активізація комунікативної мовної підтримки вчителів у формуванні мовленнєвої культури учнів для забезпечення їх професійної підготовки..

Факти довели, що внутрішня позитивна мотивація формування мовленнєвої культури, орієнтованої на студента, зумовлена ентузіазмом усіх учасників навчального процесу.

Дослідження виявило, що оволодіння лінгвістичними, психологічними, педагогічними, філософськими, етико-естетичними та іншими знаннями у професійній підготовці вчителів у майбутньому є необхідною умовою навчання для самосвідомості мовних людей.

Доцільне застосування інформаційно-комунікаційних технологій при реалізації змісту мовної освіти вчителя є чинником оптимізації загального вищого навчального процесу, особливо формування мовної культури майбутніх вихователів.

Встановлено, що комплексна реалізація принципу розвитку мовного естетичного вираження майбутніх учителів початкової школи оптимізується через умови навчання мовної освіти майбутнього вчителя.

Практикою доведено, що ефективність виховання майбутніх викладачів у вищих навчальних закладах забезпечує комплекс комунікаційно-вербальних

заходів підтримки розвитку їх мовленнєвої свідомості, всебічно охоплюючи дисципліни психології, педагогіки, лінгвістики та фахової методики.

4. Презентовано систему формування культури мовлення учителів початкової школи під час їх професійної підготовки.

Одержані дані діагностування рівня сформованості культури мовлення учителів початкової школи свідчать про те, що рівнева динаміка є незначною: високого рівня досягли лише 15 % учасників. Таким чином, на підставі результатів можемо зробити висновок, що існує необхідність у розробці нових, дієвих методик формування культури мовлення учителів початкових класів як умови ефективного педагогічного спілкування.

Звісно, це дослідження не охоплює всіх аспектів формування культури спілкування майбутніх учителів початкової школи, а також не претендує на повне розкриття конкретної тем.

Так, подальшої вивчення потребують нові методики формування культури мовлення, особливості підготовки учителів початкової школи до спілкування з майбутніми колегами, батьками школярів, з учнями з особливими потребами тощо, а також розробка нових методик формування культури мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. (2016) 100 експрес-уроків української : навч. посібник 2-ге вид. Київ: Книголав, 192 с.
2. Авраменко О. (2016) Українська за 20 уроків : навч. посібник 2-ге вид. Київ :Грамота, 112 с.
3. Андрієвський Б. М. (2011) Проблеми модернізації вищої педагогічної освіти. URL:[file:///C:/Users/admin/Downloads/Nvuuped_2011_20_4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/Nvuuped_2011_20_4%20(1).pdf)
4. Бабич Н.Д.(ред.) (2006) Культура фахового мовлення: навчальний посібник. Чернівці, 456 с.
5. Бабич Н. Д. (1990) Основи культури мовлення. Львів: Світ, 232 с.
6. Бадюк Ю. В.& Коношевський Л. Л. (2007) Педагогічні підходи до класифікації ділових ігор. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. No 9. С. 20–25.
7. Бех І. (2003) Виховання особистості : у двох книгах. Кн. 2. Київ : Либідь, 344 с.
8. Бібік Н.М. (ред.) (2017) Нова українська школа: poradnik для вчителя. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 206 с.
9. Білавич Г. В. & Стамбульська Т. І. (2016) Формування мовленнєвої культури як складник професіограми майбутнього вчителя. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Педагогіка. Дрогобич. Вип. 3/35. С. 29–35.
10. Бірюк Л. Я. (2015) Професіографічний підхід до формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. URL : [file:///C:/Users/admin/Downloads/Ppog_2015_1_3%20\(2\).pdf/](file:///C:/Users/admin/Downloads/Ppog_2015_1_3%20(2).pdf/)
11. Благун, Н. М., & Гоцуляк, К. І. (2020). Формування культури мовлення в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

12. Богуш А. (2014) Комуникативно-мовленнєвий супровід професійно спрямованого мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти. URL : [file:///C:/Users/admin/Downloads/znppn_2014_65_44%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/znppn_2014_65_44%20(4).pdf)
13. Богуш А. М. (2004) Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Одеса : Ярослав, 176 с.
14. Богуш А. М. & Шиліна Н. Є. (2003) Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. Одеса : ПНЦ АПН України, 335 с.
15. Брітікова К. (2014) Мовленнєва компетентність педагога. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/3565-7167-1-SM.pdf>
16. Вашуленко, М. С. (2002). Мовленнєва підготовка вчителя початкових класів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: науковий збірник. С. 41-46.
17. Волкова Н. П. (2009) Педагогіка : навч. посібник. 3-тє вид. Київ : Академвидав, 615 с.
18. Волкова Н.П. (2006) Професійно-педагогічна комунікація : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 256 с.
19. Максименко С.Д. (ред.) (2010) Г. С. Костюк – особистість, вчений, громадянин. Київ : Ніка-Центр, 216 с.
20. Гавриловська М. В. (2011) Значення змісту понять «мовна компетентність» і «мовна компетентність» в освіті майбутнього вчителя: збірник наукових праць. Вип. 9. С. 95–100.
21. Гаркуша С. В. Поняття та компоненти професійної готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності. URL : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1319
22. Герман В. В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя. URL : <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14394/1/German.pdf>
23. Голик С. (2013) Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень. Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови. Вип. 21. С. 258–264.

24. Голобородько Є. П. (2006) До питання мовної особистості вчителя й учня початкових класів. Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : педагогічні науки. Вип. 8. С. 8 – 11.
25. Гончаренко С. У. (2011) Український педагогічний словник. 2-ге вид., доповн. й виправл. Рівне : Волинські обереги, 552 с.
26. Горошкіна О. М. (2012) Теорія і практика навчання української мови в старших класах. Харків, 171 с
27. Голубовська, І. В., & Підгурська, В. Ю. (2018). Практичні аспекти формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія, (2), С. 186-188.
28. Гриценко Т. Б. (2003). Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 536 с.
29. Гузій Н. (2004) Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 243 с.
30. Гулій, І. Р. (2019). Культура професійного мовлення педагога: міждисциплінарні аспекти. Молодий вчений, (5 (2)). С. 417-420.
31. Данилюк С. С. (2013) Дискурсивна, стратегічна, соціальна та соціокультурна компетенції як складники комунікативної компетенції в межах моделі формування професійної компетентності майбутніх філологів засобами інтернет-технологій. Вип. 30 (83). С. 137–143.
32. Денищич Т. (2014) Спеціальні та власне методичні принципи формування термінологічної компетентності майбутніх соціологів : збірник наукових праць. Ч. 2. С. 113–120.
33. Добротвор О. В. (2013) Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження. Педагогіка. С. 57–62.
34. Дудик П. С. (2005) Стилїстика української мови : навч. посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 368 с.

35. Дусь, Н. А. (2007). Модель формування культури педагогічного спілкування в майбутніх учителів початкових класів. Педагогічний дискурс, (2). С. 61-68.
36. Жирун О. (2010) Педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Вип.1 С. 100–104.
37. Захарчук-Дуке О. (2014) Проблема культури мовлення у науковому полі сучасної лінгводидактики. Наука-школі : Мовознавчі студії. Українська мова і література України. № 2. С. 19–25.
38. Захарчук, З. О. (2015). Культура мовлення: генезис мови та мовлення. Професійний розвиток педагога, С. 55-58.
39. Каленич В. (2014) Культура мовлення як чинник журналістської майстерності. Український інформаційний простір. Ч. 3. С. 72–76.
40. Калюжна Н. (2017) Професійна готовність майбутніх учителів початкової школи до педагогічної діяльності. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Вип. 56. С. 21–27.
41. Калюжна Т. (2011) Культура педагогічного мовлення : методичні рекомендації. Київ, 51 с.
42. Кипиченко Н. С. (2012) Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць. Вип. 36. С. 274–279.
43. Клименко С. (2017) Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів української мови та літератури у процесі фахової підготовки [автореф. дис. канд. пед. наук.] Київ, 20 с.
44. Климова К. (2009) Формування культури українського мовлення в майбутніх учителів-нефілологів (психологічні передумови). Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) Вип. 3. С. 198–205.
45. Климова К. Я. (2007) Основи культури і техніки мовлення : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Ліра., 240 с.

- 46.Климова К. Я. (2010) Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів. Житомир : РУТА, 562 с.
- 47.Кравцова, І. А. (2015). Особливості формування комунікативної компетенції майбутніх учителів початкових класів. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки, (67). С 354-361.
- 48.Красюк, Л. В. (2015). Формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів початкових класів у процесі позааудиторної роботи. Збірник наукових праць «Педагогічні науки», 1(67). С. 361-366.
- 49.Коваль Л. В. (2009) Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова. Донецьк : Юго-Восток, 375 с.
- 50.Кухарчук, І. (2011). Формування професійного мовлення у майбутніх вчителів початкових класів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, (37). С. 19-23.
- 51.Лалак Н. (2009) Формування професійної компетентності у майбутніх учителів як психолого-педагогічна проблема. Рідна школа. No 5–6. С. 17–20.
- 52.Литовченко, В. (2014) Шляхи формування мовленевої культури майбутніх учителів початкових класів. Редакційна колегія, 446 с.
53. Максимова О. О. (2016) Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич: Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, No 5 (136). С.59–63.
- 54.Малихін О. В. (2014) Ієрархія компетентностей сучасного педагога. 1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Київ. С. 65–75.
- 55.Мацько Л. І. & Кравець Л. В. (2007) Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 360 с.
- 56.Митник О. (2009) Розвиток професійної компетентності сучасного вчителя: реалії і перспективи. Початкова школа. No 11. С. 35–37.

57. Овчарук О. В. (2003) Компетентності як ключ до формування змісту освіти. Стратегія реформування освіти України. Київ. 295 с.
58. Окуневич Т. Г. (2013) Про культуру мови і мовлення студентів-філологів. Наукові записки. Серія : Філологічна. Вид-во Національного університету «Острозька академія». Вип. 40. 290 с.
59. Онищенко, І. В. (2011). Актуальні проблеми формування культури наукового писемного мовлення майбутніх учителів початкової школи. Збірник наукових праць «Педагогічні науки», 1(60). С. 266-269.
60. Пентилюк М. & Маруніч І. & Гайдаєнко І. (2010) Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 224 с.
61. Пентилюк М. (2014) Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. Збірник наукових праць. Частина 2. С. 290–297.
62. Пентилюк М. (2010) Розвиток української лінгводидактики в контексті державного стандарту базової і повної освіти в Україні. Вісник Львів. ун-ту. Серія : Філологія. Вип. 50. С. 123–130.
63. Перепьолка, В. І. (2016). Формування професійної мовнокомунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Освітній вимір, 47. С. 55-60.
64. Підгурська В. Ю (2015) Формування термінологічного словника у майбутніх учителів початкових класів на українськомовних дисциплінах. Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково- практичної Інтернет-конференції. Житомир. С. 89–92.
65. Пономарів О. (2001) Культура слова: мовностилістичні поради : навч. посіб. 2- ге. вид. Київ : Либідь, 240 с.
66. Пономарів О. Д. (2000) Стилїстика сучасної української мови : підручник. Тернопіль, 248 с.

67. Савчук, Б., & Штих, О. (2016). Риторична підготовка майбутніх учителів початкових класів для роботи з учнями гірського Карпатського регіону. Гірська школа Українських Карпат, (15). С. 158-165.
68. Сагач Г. М. (2000) Риторика : навч. посіб. для студентів серед і вищ. навч. закладів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 568 с.
69. Семенов О. М. (2010) Культура української мови : навч. посібник. Київ : Академія, 216 с.
70. Стамбульська Т. (2016) Комунікативна обізнаність у контексті професіограми майбутнього вчителя початкових класів. Освітній простір України : науковий журнал. Івано-Франківськ, Вип. 8. С. 117–121. URL : <http://journals.pu.if.ua/index.php/esu/article/viewFile/1277/1288>
71. Стамбульська Т. І. (2018) Культура мовлення майбутнього педагога: теорія та практика : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 168 с.
72. Стельмахович М. Г. В. О. Сухомлинський про культуру мови. URL : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine15-2.pdf>
73. Струганець Л. (ред.) (2015) Культура мови: від теорії до практики. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 216 с.
74. Тарасова В. В. (2013) Роль мотиваційно-ціннісного компонента в структурі педагогічної діяльності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Вип. 28 (81). С. 332–337.
75. Тверезовська Н. & Філіппова Л. (2009) Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». Нова педагогічна думка. №3. С. 90–92.
76. Хижняк І. А. (2014) Лінгводидактична підготовка вчителя початкових класів у руслі соціокультурних тенденцій сучасності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. № 3 (37). С. 421–430.
77. Хлистуни, І. (2014). Проблема формування логічності мовлення майбутніх учителів початкової школи. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, (50). С. 29-33.

- 78.Шадриков В. Д. & Кузнецова И. В. (2010) Методика оценки уровня квалификации педагогических работников. Изд-во института содержания образования ГУ-ВШЭ, 174 с.
- 79.Шахов В. І. (2007) Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект : монографія. Вінниця : «Едельвейс», 383 с.
- 80.Шевчук С. В. (2011) Українська мова за професійним спрямуванням : підручн. 2-ге вид., виправл. і доповн. Київ : Алерта, 696 с.

ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Історико-культурний період	Мислителі, дослідники	Зміст наукового доробку
Античність	Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) – автор трактатів «Риторика» або «Про мистецтво риторики» і «Поетика»	1) сформульовано загальні закони красномовства; 2) розроблено теоретичне вчення про принципи досягнення прекрасного у мовотворчості; 3) сформульовано вимоги до поетичного твору, до ораторської (античної) прози
	Марк Тулій Цицерон (106 – 43 до н.е.) – автор наукових трактатів «Про кордони добра і зла», «Про обов’язки», «Про природу богів»	теоретично обґрунтовано шляхи формування ораторської майстерності
	Марк-Фабій Квінтіліан (42 – 118) – автор 12-томної книги «Дванадцять книг риторики»; праці «Ораторська освіта»	1) встановлено взаємозв’язок між рівнем красномовства та якістю навчання та виховання ораторів; 2) сформульовано концепцію формування майстерності красномовства
Середньовіччя	Златоуст (близько 347 – 407)	обґрунтовано думку, що промова священика досягне окресленої мети тільки в тому випадку, коли він спочатку «спуститься» у своїх роздумах до розуміння пересічного слухача, а потім «підніме» його до усвідомлення вищих християнських цінностей

	Ф. Аквінський (1225 – 1274)	1) аргументовано, що досягнення блаженства можливе тільки завдяки активній розумовій діяльності; 2) проповіді характеризуються гармонійним поєднанням логічності, аргументованості, що забезпечували раціональний вплив на свідомість слухачів, з елементами навіювання
	Митрополит Іларіон (990 – 1088) – автор оригінального літературно-церковного твору Київської Русі «Слово про Закон і Благодать»	сформовано оригінальну архітектоніку проповіді (вступ, звертання, пояснення)
Ренесанс	<p>Лоренцо Валла (1405 – 1457) – автор праці «Диспути про діалектику»</p> <p>Мішель Монтень (1533 – 1592) – автор трьохтомної праці «Проби»</p> <p>Іван Вишенський (близько 1550 – 1620)</p>	<p>обґрунтовано переваги риторики над логікою завдяки визначенню різних способів впливу оратора на відміну від філософа;</p> <p>введено в літературно-філософський обіг есеїстику – довільний виклад думки</p> <p>здійснено вплив на розвиток риторичних засобів завдяки поєднанню живомовної експресії та вже значних на той час мовних надбань українського фольклору</p>

Новий час	<p>Блез Паскаль (1623 – 1662) – автор праці «Про геометричний розум і про мистецтво переконувати)</p> <p>Бернар Ламі (1640 – 1715) – автор трактату «Риторика, або мистецтво мовлення»</p> <p>Франсуа Фенелон (1651 – 1715) – автор праці «Діалоги про красномовство»</p> <p>Вільгельм фон Гумбольдт (1767 – 1835) – вступ «Про різноманітність будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства» до праці «Про мову каві на острові Ява»</p>	<p>1) мистецтво переконання розглянуто як сукупність методично вивічених процедур, що складаються із дефініцій термінів, аксіом, доведення;</p> <p>2) розроблено вісім правил щодо кожного компоненту доведення</p> <p>аргументовано, що риторика не тільки мистецтво красномовства, але й важливий засіб переконання слухачів посередництвом очевидної істини, відкритої розумом і вираженої засобами красномовства</p> <p>1) сформовано власну теорію живого мовлення;</p> <p>2) визначено стилі мовлення: звичайний (доказове мовлення); середній (живописний); високий (захоплюючий)</p> <p>3) аргументовано, що для ритора головним є ясність і відповідність мовлення чуттям та істинним, добродієним думкам</p> <p>1) здійснено спробу систематизації всього мовознавчого матеріалу, на основі чого сформував лінгвофілософську концепцію;</p> <p>2) обґрунтовано власну філософію мови, теоретико-методологічною основою став антропологічний підхід до мови, за яким вивчення мови слід здійснювати в безпосередньому зв'язку зі свідомістю та мисленням, людини, культурою, духовним життям її народу</p>
------------------	--	---

<p>Феофан Прокопович (1681 – 1736) – автор трактатів і проповідей, праць «Духовний регламент», «Риторика»</p> <p>Г. Сковорода (1722 – 1794) – автор трактатів, притч, проповідей та збірок «Сад божественних пісень», «Басни Харьковскія»</p> <p>О. Потебня (1835 – 1891) – автор праць «Думка і мова», «3 лекцій з теорії словесності», «Із записок з теорії словесності»</p>	<p>1) розкрито деякі правила красномовства;</p> <p>2) обґрунтовано значення для оратора відповідної пози, міміки, жестів;</p> <p>3) розроблено методику викладу промови</p> <p>1) синтезовано європейські освітні традиції та філософсько-риторичний культ Слова;</p> <p>2) здійснено філософське осмислення мовлення, де слово не тільки знак світу, а мова – знакова система, а матерія у вигляді звуку, знакове зміщення субстанції, образ</p> <p>1) обґрунтовано значення мови у формуванні й розвитку людського мислення, проаналізовано її безпосередній зв'язок з історією народу, еволюцією мислення людини;</p> <p>2) досліджено процеси зародження мови як засобу спілкування й творчості, фундаментальні проблеми співвідношення мови й думки, характерні особливості наукового й художнього мислення</p>
<p>Д. Овсянико-Куликовський (1853 – 1920)</p>	<p>філософсько-лінгвістичне вчення спрямоване на визначення сутності й природи живої мови людини, її ролі в пізнавальній і творчій діяльності як окремого індивіда, так і народу в цілому, вивчення проблеми її походження, співвідношення думки і слова</p>

Вправи для вдосконалення органів дихання

Оскільки звуки мови утворюються при видиху, його організація найбільш важлива для постановки голосу. У легенях не повинно бути надлишку повітря, яке у такому разі прагне вирватися назовні, примушуючи надмірно напружуватися голосові зв'язки, і не повинно бути дефіциту повітря, оскільки це може викликати несприятливі наслідки в легенях. Навчитися вірно використовувати повітря, що видихається, — одне із складних завдань.

Вправа 1. Зробіть вдих на рахунок 1, 2, 3, 4, на 5, 6 — затримайте дихання, на рахунок 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 — видих.

Вправа 2. Повторіть завдання вправи 1, але при видиху рахуйте вголос: 7, 8...15.

Вправа 3. Зробіть короткий вдих, трохи затримайте дихання, при видиху почніть рахувати: 1, 2, 3, 4 і так далі. Темп рахунку не прискорювати, повітря не добирати.

Вправа 4. Вимовіть скоромовку-лічилку, зробивши вдих в місці, вказаному *, і продовжите на видиху, наскільки вистачить повітря: "Як на горі, на пагорбі стоять тридцять три Єгорки*: раз — Єгорка, два — Єгорка, три — Єгорка і так далі".

Вправа 5. Кожну строфу приведенного нижче вірша —Будинок, який побудував Джек в перекладі С.Я.Маршака вимовіть на одному видиху, не добираючи повітря. Зверніть увагу на положення тіла: обов'язково стоячи, спина пряма, руки уздовж боків або за спиною, голова не опущена і не задерта вгору.

Ось будинок, що побудував Джек..

А це пшениця, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це веселий птах синиця, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось кіт, який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось пес без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це корова безрога, та, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це доярка сива і строга, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це ледачий і товстий пастух, Який свариться з дояркою строгою, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось два півні, Які будять того пастуха, Який свариться з дояркою строгою, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Вправи для тренування основних органів мови: губи, нижня щелепа, язик, гортань.

Тренування губ.

Вправа 1. Сильно, із зусиллям зібрати губи в —хоботок‖ так, щоб при цьому вони мали мінімальну площу. Потім так само активно, із зусиллям розтягнути їх в сторони, не оголяючи зуби. Повторити цей рух 10-15 разів, до появи в м'язах губ відчуття тепла.

Вправа 2. Витягніть губи і стискуйте їх в —хоботок‖. Поверніть хоботок управо, вліво, вгору, вниз поволі, потім зробіть губами круговий рух в один бік, потім в інший. Повторіть вправу 3-4 рази.

Вправа 3. Початкове положення — рот закритий. Підведіть верхню губу до ясен, стисніть губи, опустіть нижню губу до ясен, стисніть губи. Повторити вправу 5-6 разів.

Тренування нижньої щелепи

Вправа 7. Спокійно, без напруги опустити нижню щелепу (розкрити рот) на 2-3 пальці, при цьому губи повинні мати форму вертикального овалу, язик плоско лежить на дні рота, а піднебінна завіска максимально підтягується. Через 2-3 секунди рот спокійно закрити. Повторити 5-6 разів.

Тренування язика

Вправа 8. Рот розкритий на два пальці, нижня щелепа нерухома. Кінчиком язика торкніться твердого неба, внутрішньої сторони спочатку лівої, а потім правої щоки, поверніть язик в початкове положення.

Вправа 9. Рот напіврозкритий. Кінчиком язика постарайтеся торкнутися носа, потім підборіддя, поверніть язик в початкове положення.

Вправа 10. Рот напіврозкритий. Кінчиком висунутого язика напишіть в повітрі букви алфавіту, після кожної букви повертайте язик в початкове положення.

Вправи для розвитку голосу: сила, висота, благозвучність, польотність, рухливість, тон.

Розвиток сили голосу

Вправа 1. Прочитайте тексти, міняючи залежно від змісту силу голосу:

Була тиша, тиша, тиша.

Раптом гуркотом грому змінилася вона! І ось вже дощик тихенько — ти чуєш? — Закрапав, закрапав, закрапав по даху. Напевно, зараз барабанити він стане. Вже барабанить! Вже барабанить! Скажи поголосніше слово «грім» — Гуркотить слово, немов грім!

Я сиджу і слухаю, не дихаючи, Шерех очерету, що шарудить. Очеретинки шепочуться:

— Ши, ши, ши!

— Що ви тихо шепочете, очерети? Хіба так нашіптувати добре?

А у відповідь шелестіння:

— Шо, шо, шо!

— З вами я нашіптувати не хочу! Я заспіваю над річкою і станцією, Навіть дозволу не запитаю!

Я станцією у самого очерету! Очеретинки шепочуться:

- Ша, ша, ша...

Немов просять пошепки:

— Не танцюй!..

До чого сполохливі очерети! Грім гуркотить — бух! Тарах! Немов гори рушить.

Тиша в переляку — ах! — Затикає вуха.

Лийся, лийся, дощик, дощик! Дуже хочу я рости! Я не цукор! Я не коржик! Не боюсь я мокроти!

Йду вперед (тірлім-бом-бом) —

І сніг йде (тірлім-бом-бом),

Хоч зовсім нам не по дорозі!

Але чому (тірлім-бом-бом)

Скажіть, чому — (тірлім-бом-бом) Скажіть, — чому так мерзнуть ноги?

Вправа 2. Підберіть кричалки, шумілки, лічилки (фольклорні або літературні), інші віршовані твори, які, на вашу думку, можна використовувати для тренування сили голосу.

Зміна висоти голосу, тобто розширення його діапазону

Вправа 3. Називайте поверхи, по яких ви в думках піднімаєтеся, підвищуючи кожного разу тон голосу, а потім —сходьте! вниз

Вправа 4. Вимовіть фразу з підвищенням голосу у її кінці: "Гнів, о богиня, оспівай Ахіллеса, Пелеева сина!"

Вправи для вироблення голосних і приголосних звуків

Вправа 1. Звуки І — И.

А) Іл, ікс, Іра, пілігрим, липень, хімія, ім'я, ви, ми, ти, жила, в Індії, вечір, вулиці, мис, випуск, вали, цирк, витяг, з цікавістю.

Б) Біл — бив, вивів — вилив, лижі — лиже, милий — мив, нив — Нил, тил — Тіль, рись — рис, дим — Діма, син — синій, ази — Зіна.

В) Кому пироги та млинці, а кому гулі та синці. Який Мартин, такий у нього і алтин. Знали, кого били, тому і перемогли.

Вправа 2. Звуки У — О.

А) Вус, розум, вулик, лук, павук, думати, оцет, кулак, , окати, лом, злодій, , мовчки, простір, договір, сукно, пальто, підйом, прийом.

Б) Бук — бочок, тук — точок, сук — сочок, купи — копальні, гусак — гості, морс — Мурзік, лук — лоб, тур — торг, бум — бом.

В) Без наук як без рук. Чужим розумом розумний не будеш. Дружба дружбою, а служба службою. Травень холодний — не будеш голодний. Красне поле пшоном, а мова розумом.

Вправа 3. Звук А.

А) Ас, ахнути, армія, кавун, банк, каса, аркан, пані, жила, лампа, розмазня.

Б) Якщо довго спати — так скиби не мати. На чужий коровай рота не розкривай. Не красна хата кутами, а красна пирогами.

Вправи підвищеної складності для роботи над поєднаннями звуків

Вправа 1. Вимовіть важкі поєднання звуків спочатку поволі, потім швидше: Тлз, джр, врж, мкртч, кпт, кфт, кшт, кст, ктщ, кжда, ккжде, кждо, кжду, кшта, кште, кшту, кшто.

Вправа 2. Вимовіть слова з важкими поєднаннями приголосних спочатку поволі, потім швидше: Мудрувати, постскриптур, підбадьорювати, трансплантація, надзвуковий, скуйовджений, контрпрорив, протестантство, розбурхати, надстривожений, стовбур, відомство, брендспойт, надзвуковий, витійствувати, філософствувати, монстр.

Вправа 3. Потренуйтеся у вимові довгих приголосних:

А) До Клари, до кого, до горла, до гастролей, до Галі, до Каті, до Києва, до кінця, до міста, віддалений, вплутатися, віддати, розпалювати, віддушина, зжити, без шуби, безжальний, безсмертя, відновити, підтвердити, відштовхнути;

Б) Верх — вгору, ведення — введення, штовхнути — відштовхнути, тримати — підтримати, тягнути — відтягнути, водний — ввідний.

Вправа 4. Роботу над поєднанням звуків можна проводити у формі гри, використовуючи звуконаслідування:

А) Забивайте цвяхи: Гбду! Гбдо! Гбде! Гбди! Гбда! Гбді!

Б) Імітуйте кінський тупіт: Птку! Птко! Птка! Птки! Птке! Птки!

В) Кидайте уявні тарілки партнерові: Кчку! Кчко! Кчке! Кчка! Кчки! Кчки! Г)

Придумайте 2-3 гри подібного типу.